

НЯТЬ ДЕНЬ ЗЪ ЖИТТЯ Х—ГО СТУДЕНТА.

(Вічній пам'яті Т. Гр. Шевченка).

Збудуй хату зъ лободи, та въ чужую не веди:
Чужа хата такая, якъ свекруха лихая!..»

Зъ народної пісні.

Торікъ, на останніхъ дняхъ червця, заіхавъ у *Охтирку* студентъ Х—го университету, В. С. Г., зъ насѣкми книжками, и мавъ їхъ при собі чималенько. На той часъ лучивсь у паньському селі *Каплунівці* ярмарокъ, на Йвана Купала. Село жъ Богодухівського повіту, верстовъ за 20 відъ *Охтирки*. Заізжіи чоловікъ, подумавъ, погадавъ, розживсь на підводу, та й знявсь зъ своїмъ крамомъ до гурту, за день до Йвана. Поіхавъ, якъ и слідъ, Каплунівською улицею (а виспавсь добре и не голодний), жупанецъ на ёму блакитної китайки ледаченській, сорочка шита червоною заплоччю, а стѣжка довгими кінцями такъ и має на всі заставки (бо вже й вітерець схопивсь обь обідній порі,)—въ соломяному брилі зъ широкими крисами, въ шаповихъ черевикахъ и въ зайлозеннихъ пістрѣвихъ штанихъ; тільки и краси на ёму, що добрий червоний каламайковий поясъ.

Вулиця широка й рівна, мовъ плугомъ заорана; тільки верби та садовина поперехилиялись черезъ тини та коливають віттямъ, куди вітеръ віє... Иде шляхомъ огрядний, понурий чоловікъ, въ сірій киреї, ціпкомъ підшираючись...

— Добридень, дядьку!« каже зъ воза Г.

— Здоровъ!« відказавъ чоловікъ.

— Тиррру, періста!.. Чи це шляхъ у Каплунівку?»

— Цей самий, козаче!« додавъ землякъ.

— Скажіть, будь ласкові, добродію, чи не були ви часомъ на тімъ тижні у *Хухри*: здаеця, я бачивсь зъ вами у Хухрянського дяка?.. Якъ ви прозиваєтесь?» запитавъ знову Г.

— *Буцай*, Карпо. Братъ мій Сидіръ возивъ туди хуру, моє зъ нимъ и спитавсь?»

— Эге, такъ и е: обличчямъ вінъ дуже скида на васъ:—сказано, рідь! Ну, спасибі жъ, прощавайте! Кланяйтесь низенько Сидору Уласовичу, хай здоровъ буде: добре ми зъ нимъ потеревенили; перекажіть, що крамарь зъ книжками згадує ёго,—нехай чита на здоровья!.. А чи не знаєте, часомъ, добродію, де бъ мені тута розжитись на бечівку: віжки щось овсі знехтувані?..»

— Та ідь прямо, а онъ-то, паба, сама хата зъ намазанимъ верхомъ—*Коза Кіндратъ* живе, у ёго й спитай: вінъ чоловікъ дорожній...»

— Добре! Тричі дякую, дядьку!»

— Ідь здоровъ, Боже поможи спродатись!»

— Спасибі!» одмовивъ крамарь; а далі ляспувъ пугою, та й звернувъ до *Кози*. Кіндрата не було дома,—десь у дорозі; хазайка жъ пішла черезъ улицю до куми, чи що, а відъ дівори, що грались у дворі, толку не добивсь. Нічого було ёму робити. Напивсь зъ відра води, утерсь рукавомъ, на візь—та й далі...

На виїзді зъ Охтирки, по Каплунівській дорозі, у праву ручь, буде обкопане ровомъ городянсько гробовище, зъ гостроверхою церквою, вкрите зеленимъ тонконігомъ и сизою заполоччю та ясне хрестами... Трохи далі—на белебині—стоїть кущъ вітряківъ, обвішавши крила мовъ пидики въ жару... а шляхъ у Каплунівку поривсь геть гадюкою проміжъ хлібами...

Околицею, зъ обохъ рукъ нивья, скілько окомъ кинути... Сонце стало на-півдні. Спека страшенна; марево жъ миготить, наче біжить полемъ, мовъ та фили на морі... Де-не-де виткнетця у бальці хуторецъ, и побіля замааячть верби, опустивши гілля, мовъ окропомъ опарені... А огляньсь назадъ—такъ Охтирка и кинетця тобі въ вічі своїми густими садками й зеленими банями на церквахъ... И такиньки усе ажъ верстовъ на 10 до первого шинку.

На 10 верстовъ, сюди й туди по-надъ шляхомъ, купою стоять и сумують *козацькі могили*, мабутъ зъ тридцять, коли не більше. Що то за могили, и черезъ віщо вони *козацькі*, не допитавсь ні въ кого нашъ Г., хочъ и въ шинкъ заходивъ, де вже, звісно, не безъ людей, а надто ще й підъ ярмарокъ. Побалакавши зъ людьми, й наповівши шакапу, крамарь роспитавсь про дорогу й рушивъ собі помаленьку.

Дорогою траплялись ёму люде то зь ярмарку, то простували туди жь таки.

Чоловіки стрижені усе густо вь стіжокъ, а підголенихъ чубівъ щось не видно було, якъ у де-якихъ селахъ Лебединьского и Зіньківського повітівъ. На головахъ часомъ здорові пояркові брилі, отъ якъ у полуденихъ повітахъ Чернігівщини... Жінки вь сідницяхъ, білше кубовихъ зь вишневими квітками, и вь баєвихъ юпкахъ; були и вь кормазиннихъ, або жовто-гарячихъ картацькихъ плахтахъ зь колісчастими запасками спереду..

Дорога ёму відъ шинку простяглась трохи балкою и усе жь таки степомъ. Зновъ пашня на обидві руки. Трава місяцями добряча, некосена. Гречки ще е тільки на сході. Житá и прядіва гарненькі. Плоскоті рідко. На небі мовъ жабуриння поплялись скрізь білі хмари. Сонце маєрить міжъ ними—то засяе, то овсі змуне — и вже геть звернуло зь полудня. Спека стала спадати... Жайворонки, знявши зь гніздъ, заливають собі по-надъ нивьямъ... Вітрець подиха, и мовъ на дощъ збіраетця... Широко диши собі и впивайся тиею благодаттю, що вітае скрізь по полю, мовъ у раі—ніхто тобі не забороне!..

Верстовъ за сімъ, не доїздячи до Каплунівки, ажъ генъ-генъ, пабе, широкою борозною повоклись ліси... Підїзжаючи до хут. *Осітня ігъ*, мабуть верстовъ за 5 відъ Каплуївки, стала поривця вь полі й птиця: шуліки (рябці, половики), гави и припогні... Це вже завжди така приміта: де люде обертаютця—то й птиця живитця побіля нихъ. Виявились и баштани вь степу зь навязанимъ по тичкахъ пір'ямъ, щобъ то хижу полахати птицю (отъ, якъ горобця, сороку, гаву й иншихъ), — забороняти огородину відъ шкоди. Здалека ще видко було й Каплуївку вь долині—ось-ось, незабаромъ, та й вь селі...

Г. люльку вже пихкавъ-пихкавъ, нёкаючи на шкапу, а вона щось пристае... А тутъ и те спада на думку, що й ярмарокъ вже становитця—и, чого доброго, й місце путъне втеряешъ. Сякъ-такъ, переваги-ваги, якъ тамъ кажуть, допхавсь вінъ підъ село, ставъ на взгірї, давъ кобилі спочивокъ, и самъ трохи обдививсь.

Ажъ тутъ, надъ яромъ, внодовжъ ёго, зь одного боку, утленька цегеляня, а тамъ, по-одалъ, підъ горою—паньські цегляні кошари довгі-довгі: ознака, що панъ кохаєтця вь шлєпці; внизу — путъвій ставокъ, и черезъ ёго ледаченькій містокъ (вже краще було бь добру греблю зробити, и на довше бь стало!); за ставкомъ на Стрибулькуватій горі церква, а геть далі горою, уквічаною лісчиною, вербами

и садовиною, попялились затишні й розлогі хатки Каплунівських селянъ... Шляшокъ до міста посувався по горі проміжъ хатками, до самої церкви, звідкіля й розлягався людській гомінь, ажъ лунало навкруги...

Перше найперше, що кинулось у вічі нашому крамареві, були *Рашавці*, зъ довгими ціпками, народъ ручій, зрячій, високостанний, низько стрижений, въ поганенькихъ соломянихъ бриляхъ, въ драненькихъ куцинахъ и въ засмальцёванихъ полотнянихъ штаніхъ; чоботи на нихъ зъ довгими халявами; коженъ зъ добримъ клункомъ за плечима, а поверхъ тихъ клунківъ вязка личанихъ полотенківъ на решета... По хуторахъ розказують про нихъ, що Рашавецъ муху має въ носі, затимъ, що які бъ злющі не були собаки, ні-за-що ёго не вратимуть. А черезъ віщо жъ се... Бачите, вони халяви змазують вовчимъ лоемъ: отъ собака якъ нюхне—и візьме її жахъ, и піде верещати... Стояли ті *Рашавці*, якъ вартовики, низкою; де-хто въ потилиці чухавсь. Отъ одинъ и каже:

— Нема щось сходу и нашому товарів! Онъ, позаторікъ, або и спрежду, оце було зовсімъ спродаеся; а теперъ, чи не врожаі, чи отта Москва, що почала плентатись по всіхъ усяодахъ... Гляньте, братця, якого іхъ сюди наливало!... (показує на Суздальцівъ що зайняли рядъ зъ образами, ложками, поясами и иншими мантулками):—овсі хлібъ отбивають!..»

— Та що й казать, панове!« додавъ другій: »якъ я ще хлопцювавъ,—далебі було—нехай старі тільки постачають, якъ метнутця наші парубки скрізь по ярмаркахъ!..»

— Святе діло,—відказавъ матернішій. »А теперъ?.. Разъ черезъ тихъ становихъ, якъ зайдешъ у село, соцькихъ та десяцькихъ, життя нема,—а то й зъ людьми набалакаеся, поти збудишъ, або обмінишъ що-небудь: розбирати, бачъ, почали, доти намацають свое, та й то до-схочу; дорого заправишъ—и рукою махне; а хлібъ же треба зъ чогось істи?..»

Г. заіхавъ на постоялний, заложивъ сінця шканиці, знісъ книжки въ зайву хатину, а самъ пішовъ ярмаркомъ відшукувати міста, де бъ то краще притулиться зъ своїмъ крамомъ, щобъ и людімъ видко гараздъ та й собі стояти веселішъ.

Місьцями тута орудує соцькій, довготелесій чоловікъ, трохи зъ підсиненімъ окомъ и зъ мідною бляшкою на свиті, въ поярковому брилі, зъ вязовимъ вище поперека ціпкомъ,—звісно якъ у началства.

— А де бь туть, пане соцькій, одібрати місце?« каже, піднявши руку до криєь, Г.

— *Какій* у вась товари?« зпिताвь соцькій.

— Та зь книжками, добродію: аби бь, знаєте, стіль де поставити на доброму місьці, щобь людімь видніше.«

— Вибирайте *де завгодно*; тілько вже, звісно, поторгувавши, *треба соцького*...«

— Та добре, добре! Вже ми звичай знаемо, пане соцькій!«

— А *какі*—пакь у вась книжки?« зашитавь зновь, крутнувши вуся и взявшись лівою за поясь, пань соцькій.

— Усе Українські, по нашому, бачте, надрюковані: оть, сами здорові, добродію, побачите й роздивитись!« каже крамарь.

— Себь—то *Мараросійські*?« спитавсь соцькій.

— Эге—жь!«

— Гмь!.. Кумедне діло... У нась *этого* зроду не було! Заврядь чи й торгуватимете?.. До цёго *наші хахли* не дуже голінні,— та вже не щоб, становітця!..« заплішивь соцькій.

Після такої розмови зь соцькимь, нашь крамарь бувь певень. Сонечко вже на заході; нічого мабути й росташовуватця: піти поблукати... И, такички мізкуючи, пиленько обглядаючись, пройшовь вінь містомь и навернувь до церкви. Йшла вечерня. Людей щось небагато. Канастась новенькій. Церква веселенька. Якь увійти вь ню, заразь у праву ручь прибита на стіні довгенька, чорпенька дощечка, на котрій списані чудеса Богородиці (а вь цій церкві та е икона Чудотворної Матері Божої) *славяно—руськимь текстомь*. Стоить біля тії дощечки кремезний чорнявій чоловікь, високого стану, у воронімь сіраці й чита велухь, ставши граблицемь и часомь плямкаючи... Коло ёго скучились баби и молодниці та й слухають собі, буцімь—то и сами пісьменні: бо очі тежь упяли на дощечку. Чита вінь поважно, спочиваючи й *вимовляючи по—українській*: оберта слова, куди ёго язикь верне,—байдуже ёму до того, що надрюковано по иншому!

Вийшовши зь церкви, Г. узявь на шагь насіння и, лускаючи, пішовь собі за своїмь діломь—усе жь таки відшукувати теплого міста. Блукавь блукавь,—узяло ёго завзяття: не втерпівь, щобь и сёгодня не поторгувати. Оть, и рішивь стати підь церквою, біля бублейниць, паланишниць и крамарівь зь медяниками, пивиромь, перцемь и ріжками... А за оградою, на цвинтарі, баби—стариці яко мога вигукують навспідьки *божественнихь*, вимахуючи до—голосу дерев'яними чашеч—

ками... А що жъ тутъ чинити? Поїднавъ нашъ крамарь, на постояльному, здоровій стіль и дзигликъ, за четвертакъ грошей, та й розіславъ по ёму книжки, а вони жъ то усе новенькі, чепурненьки, мовъ оберемоць запашнихъ квітокъ роскненихъ... Народъ дивуетця, бо, здається, зъ поконь—віду, якъ и село стоить, не було ще тутъ крамарівъ зъ книжками.

Кутокъ зовсімъ глухий: поблизу—чумацькихъ и стовповихъ дорогъ дасьбі; жидови тежъ не чутно. Усе свої люде.

Перші кинулись до книжокъ полунанки. Мняли—мняли, запитали відкілья—и простяглись далі. Яковосъ то імъ и часъ гаяти? Здається, велике замеття затлумило їхъ голови, бо мовъ наввипередки, одинъ одного сбиваючи зъ нігъ, гапаяють по ярмарку... Опісля підплівъ, хитаючись, якийсь паношуваний вже справжній панъ, бо й шка ёму червона, пузо зъ вагою и одежа хочъ и німецька та коштовита. Подививсь, покректавъ, доставъ кабатирку зъ парсуною Наполіона, нюхнувъ, ухмельнувся та й казъ, кенкуюче: »Ну, паншоль куда явиться съ книгами?!...« Запитавъ, що за проява? Г. сказавъ ёму свое певне мення (що, мовъ, студентъ X—го Унів).

Панъ здвигнувъ плечима и поплівсь геть.

За паномъ навалило до столу й людей. Беруть ті книжки въ руки, читають... зъ радощівъ регочутця... й притьмомъ дивуютця—сами собі віри не доймають, що якъ—таки по їхнѣму нонанечатувано?..

— Дивись, парень, яка дивна книжка« озвався одинъ зъ гурту: »такъ неначе до тебе балака?!«—«Чудасія та й годі!« кажуть инші. »Гараздъ, що трапились: треба кушити!«—»Отъ же добре, куме, що й ми вихопились на ярмарокъ: у насъ у *Гаркавці* (*) сѣго не побачили бъ?...« толкуютця панщане. Торгуютця огуломъ: те своеї, а те своеї... Сутужно й крамереві иногді бува! Поки тую славу приобріешъ міжъ людьми, що лишнѣго не вигадуешъ—язикъ добре одубіе... Такі то вже неймовірні!—Дивизія, та й годі: *Київська* граматка коштуватиме два съ копою, або певно коповикъ—отъ же за сю не було бъ такої торохнечі; а наша тихъ 10 шагівъ—та й то дорого! Старенькі жіночки товщились запитувати *граматокъ, що помершихъ записувати*, бо, вештаючись по ярмарку, чують, що проявивсь крамарь зъ граматками—отъ и собі забажалось роздобутьця на новину! Звичайно, чого кому треба! Поважні й літні люде питали усе »Премуд-

(*) Гаркавець—паньське село верстовъ за 3 відъ Канлувівки.

рости Соломонової, « Часівъ Покаянія, « Ісуса Сина Спрахова... « Перегодивши трохи, якъ задзвонили на девяту, йде вже й самъ панъ Каплунівський зъ тиею червоною пикою, що запакувавъ бувъ крамарівъ західъ у ці закутки зъ книжками. Привертають, здоровкаютьця, перекинулись словомъ—другимъ—и дідичъ запрохавъ крамаря до себе на юшку (чай). «Гараздъ!« Хліба—соли не пураюсь!« сказавъ крамарь. «Тільки вже вибачайте,« мовлявъ «що не маю иншої одежі.« —»Ничего, заходите, пожалуйте!« відказавъ панъ.

Не сподівано заторгувався. Збутокъ на починъ горячий: людді й полупанки кинулись на дрібязокъ (брошюры) й виручають по—троху. Не натякни панъ крамареві обь ющі, заславши підшарубочого зъ двора, въ німецькімъ каптанку, зъ тимъ «щобъ неодмінно зайшовъ зъ книжками» —то ще довгенько пропанькався бь. Піду, подумавъ собі Г. «білшъ копи лиха не буде.« Люде вже зъ церкви рушили давненько. Ярмаркові скрізь складаютьця на пічъ... «Хочъ круть—верть, хочъ верть—круть!« Забравши остаіи книжки, крамарь покривсь за хлопцемъ до пана... Стриваетця соцькій, зуби вишкиряе и *вже й руку дае...*

Прийшовъ вінъ у двіръ, спасибі Богу, благополучне; а двіръ гарний, здоровий, порієъ шпорішемъ... Пани на рундуці сёрбають той часъ... Опрічъ пана хазяіна, поручъ зъ нимъ сидить якийсь офіцеръ та й ще зо трое панівъ,—балакають. Підійшовъ нашъ крамарь, віддавъ *добри—вечіръ*, а пани ёму махнули головами, наче муха імъ у носі замаруділа. Сказано садовитьця. Вінъ приткнувсь на дзиглику, постановивъ біля себе на помості бриль—ажъ тутъ и скікань юшки до молока опинивсь у рукахъ... Отъ, одинъ панъ и рече: «Что это у васъ за костюмъ?« —»Якъ, бачите: тутешній, добродію!« відказавъ Г. Побачимо, що то ще буде! подумавъ собі крамарь. Узявъ та й закуривъ... Отъ пани й заходились роспитувати: «Що за чоловікъ? Якъ сюди занесло? На віщо прийнявъ таку обузу на свою голову?..«

— Своя воля, панове:—зхотілось трохи по світові провіятця й до людей придивитьця!..« Дивуютьця, коли хочете. Отъ, одинъ панъ таки поквапився холоду нагнати—такъ на—прямець й ріже: «Я« каже «у газетахъ напишу: быть можетъ, вы съ какимъ дурнымъ умысломъ дѣлаєте подобныя вещи?..«

— Батителю мій! Які химери погнавъ?.. Шутка! Чи то-жъ сполівався чоловікъ оттакої зневаги? Вінъ може зъ ієнісінкoi щирости обернувся до людей, щобъ таки не збавити літа, справляючи лежники валюкою діло,—а тутъ ёму ще й халена!?. Невчимъ же люде й бирю-

кувати зъ панами, ажъ вони скрізь однаковієнькі! Неймовірно!.. Хай вже ковта неборакъ—крамарь и такий полудень: може посніда смашніше!

Отъ «теревені по тені—вербові колеса» и розбалакались обь воли, про комету, що тоді стреміла въ небі, за *університети* руські и німецькі, обь *руськихъ воєннихъ*... «Прогрессъ, прогрессъ!..» загули пани... Другій панъ манівцемъ спитавъ: «Нѣтъ—ли подробныхъ географическихъ картъ?..» Розмовляли й «о жєнщинахъ и дѣвцяхъ въ—особенности,» «о новій формѣ платя по различнымъ вѣдомствамъ.» На прощанні, Каплунівській господарь О—въ узявъ ажъ на два карбованці дрібязку *для людей* и Чорну Раду на московській мові *для себе*, затимъ, що «не втне Панько Оришки»—не чита панъ—добродій по—українській.—Вітаютьця... Отъ же ні одинъ и *руки не подавъ*, якъ, баця, поводитця міжъ пісьменними людьми; а *репетують о прогрессі?*!.. Эге! такі—то пани! міркувавъ собі крамарь, та й потягъ до постоянного, якъ мурий долиною...

Чи спали люде, чи ні, а нашъ крамарь якъ—що замгнувъ, то й гараздъ: де—які й думки, бачте, вештались по голові... Вже вінъ брався й голічерева и сторчака—не спитця та й годі: усе позира въ вікно, чи хутко розсвіне, щобъ то мерщій й самому схопитись,—бо завтра Івана, день ярмарковій, то й людей густіше буде.

Заворушились ярмаркові...

24-го червця. Нічого було гаятьця й нашому крамареві: вихонивсь и вінъ та й ставъ вже біля Суздальцівъ. Отъ же й не гараздъ зробивъ—самъ шкодує; щось люде білшъ витрішки кунують... мабути поки одправа въ церкві одійде... Отъ же стали привертати й до книжокъ. Такъ щожъ бо? Підійшла коренаста молодиця, зъ бавиною у хустці: давай їй «Еруслана Лазаревича» за—для її Митрика! А тутъ то сѣго вбачайте! Потімъ парубоство обаравило за «Библейську Исторію» та «Арихметику;» картинъ витівали... Граматки жъ нівечаять: *молитовъ*, кажутъ, *трохи*, або *складівъ* нема?..

Хлопцята казки розбірають: — *Півнівника*, *Дівку—семилітку*, *Бабусю зъ того свѣта*... Дешевеньке й кумедне! Дрібненькі *повіді*, Гречулевича, торгуючись ажъ шіть ливъ, розбирали пони... Де—хто зъ людей запитували: «Чи нема чого Сквородиного, або про Сквороду?»

Якъ сонечко вже підбилося, пішовъ оглядати ярмарокъ и самъ становий зъ дяцькою на околиці. Никнувъ и до книжокъ. Потрїмавъ де—які въ рукахъ, зпитавъ крамареве прїзвисько? чїі книжки? А за

тимъ тихесенько: »Нѣтъ-ли чего изъ Колокола? Искандера?..« Звичайно, що не було сѣго нічого. Не покуривъ, значить, а піймавши облизня, пішовъ скільки видно. Русь-Суздальці притьмомъ добуваютьця »Еруслана Лазаревича,« п куди якъ дивуютьця, що така сила книжокъ, а Ер. Лаз. *п'ютьть!*?.. Беруть зъ нудьги вже й наші въ руки, читають: »Сѣрая Кобыла,« »Тарасовая Ночь,..*« Жодне жъ то гне по своєму!*

Підлітали й панночки. Найбільшъ вподобали *Тополо, Наймичку* та *Катерину*, Шевченка. Інші дорікали, чомъ не привізъ »Юрія Милославського,« »Онъ и Она,« »Киргиза« etc.

Спитався Г. у батьюшки, чому у нихъ школи нема?« — »Та якъ тута тій школі бути?« рече панотець: »Старі не хотять віддавати: кажуть, що въ москалі скорішъ візьмуть, або якъ буде писаремъ, кажуть, зникчєнніє, знавісніє—ні Богові свічка, ні чортові кочерга!..« А малого спитай »чомъ у школі не бувъ?« — Кажє:—»у полі бувъ! Батько оравъ, а я гейкавъ!..« Думка жъ громадська объ цімъ осьдечка:

— Щожъ, хочъ би тутъ п обчєське училище було? Якъ туди дітей посилати? Нікому гараздъ вчити! А хіба такъ, аби бъ тільки до школи ходивъ? Шкода й заходу! Зледащіє, одъ хазайства одібєтця, та й буде того пантрувати, що й писарі... А все черезъ те, що трохи пісьменнихъ міжъ нами... Писарь — усєму голова, орудує, якъ самъ знає!.. Морока, та й годі!..« По ярмарку люде швендіють п купами п въ-ростичъ усе одягнєнькі, гарно ходять: комері на сорочкахъ до діла повишивувані червоною й синєю заплочю, пазухи тежъ де въ кого. Сині або чорні смушеві шапки на парубкахъ (у стариннихъ людей білше капєлюхи, й бороди инші не голять); муругі або чорні свити до 3-хъ усєвъ, демикитонові, пістрєві, абі китаєві штани, добрі шакапові чоботи, червоні або зелені каламаєкові пояси...

Дівчата усєі у намистахъ: у жодної якихъ тільки не вздришъ! разкєвъ по-кєлько, ажъ шию гнє... Золоті й срібні дукачі, а иногді й червінці при намисті. Голови імъ обведєні червоною, широкою стєжкою, обо чорною бархоткою, п найбільше рожєю позаквічувані; кісникєвъ у коєі сила розномастикъ... Білі, чєпурні свитки до 3-хъ усєвъ тежъ; червоні плахти; жовті й червоні чоботи...

Кращє жъ усєіхъ була одна *Краснокуцька* дівка, сирота Елєсавєта: її можно допитатьця у бублейному ряду. Що за гарна! Чорнявєнка, кароока, кругловидєнька, чорнобривєнька, трішки кирпатєнька...

губки й зубки—крий, Боже, гарнесенькі! Поглядъ якъ искра... голо-
сокъ тихій—співучій, любенькій... Та нехай вже їй легенько икнетця!..

Всїї поживи на цѣму ярмаркові зъ 12 карб. Людїмъ дрібязку й
граматокъ на два съ копою, — 40 екземпл.; панамъ, полупанкамъ и
попамъ на 9 р. 50 к., — 35 экз.; сі жъ бо брали *Кобзаря*, *Чор-
ну Раду*, *Повісті Квітки*, *Хату*, опрїчъ дрібязку.

Поторгувавши, Г. подякувавъ соцькому—надїливъ ёму »Хмельни-
щину,« якъ пїсьменному чоловікові. Випили по звичаю по чарці та й
попрощались. Панъ соцькій дуже дякувавъ за подарункъ и випрова-
дивъ ажъ за ворота. Въ шинку жъ, що біля постояльного, гула пїсня:

»Ой сївъ—запивъ, ой сївъ—запивъ,
Запивъ, зажурився...«

У Каплунівці, Г. прочувъ, що на *Прокїня* ярмарокъ у Охтирці.
Вернувшись туди, нашъ крамарь такий рїшенецъ поклавъ собі: перегоди-
ти не—скїлько—зоставусь, а тимъ часомъ й перепочину. Ото й дїж-
давъ, що ярмарокъ почавъ споряжатись. Бувъ шостий день липця. Рос-
питавшись зъ людьми, Г. довідавсь, що треба *билетъ* брати и за міс-
це платити. Заразъ пїйшовъ у *Думу*, подавъ свїй *видѣ*, положївъ
гроші и взявъ вітте, за № 36, оттакий квитокъ: »Билетъ. Данъ изъ
Комитета торговцу Студенту В. Г.—у на занятїе мѣста 1 саж. для
торговли разными книгами. Всего 50 к. ср. получены 6 іюля 1861 г.
съ тѣмъ, чтобы по окончанїи ярмарки были зарыты ямы на занима-
емомъ имъ мѣстѣ. Градскїй глава В—нъ.«

Предувїлля, та й годї! Добре бути задалегїдъ на мїстї якъ тїлько
заклѣветця ярмарокъ: одїрай собі де схочъ притулокъ. И 7 лица
уже нашъ крамарь и виставивсь зъ своїмъ товаромъ на рїжку, на роз-
дорожжі, оттамъ саме, де скуповують у селянъ щетину, віскъ, полот-
но, восчину, рунця и иншіи хмизъ зъ хазайства... Сусїда ёго зъ од-
ного боку—тутешнїй крамарь зъ усякими мантулкамі, склада усе, що
лучитця купити по вигодї: восчину, старї чоботи, віскъ, муху, шїрѣ,
щетину, полотна... Зъ другого—яквїсь панськїй парубїйко, що вис-
лано ёго збрую збути. Передъ носомъ—середохрести и люде кишать,
якъ жуки на дорозї... Ззаду—постояльний и шинкъ,

Задалегідь треба оповістити, що вь Охтирці стоять постоемь москалі—гарматники, затимъ,—що починь и кінець торгу нашому крамареві одь нихъ склався.

Якь теперь у помку, каже було Г., першій узявъ у мене всячини по—троху одинь офіцеръ зь лагерівъ и дуже зрадівъ, що напавъ на свое... За нимъ вже підходили москалі и розбирали *граматки*: молитовь імъ треба, а тутъ вони й е... Г. простоявъ на Охтирському ярмарці ажъ цілихъ три дні: 7, 8 и 9 липця. Було й зачимъ стояти: ярмарокъ жеврівъ, и люде ёго не цурались. Усёго—то не згадаешъ, що транлялось ёму за ці три дні, а такъ нерекину, що роітця вь голові зь крамаревого оповідання:

Зь сусідою, Охтир. крамаремъ, вони засябрували: чи треба кому попоіети, або чарку горілки вишити—другій й згодитця за ёго; у одного здачі дасьбі—у другого найдетця... Такъ знацька и запобіжишь братерства у тому крамарстві. Може черезъ те вони гарно скрізь и справляютьця, що держутця одинь одного.

Де—які батюшки, мабутя скрипники, або співаки, видались на »Українські Пісні,« а то брали проповіді и граматки. Зь *Кириківки* два попи казали, що давно чули про Гречулевича, та нігде не доводилось придбати ёго компонування, а теперь добре розжуємо, кажуть: гараздъ, що піймали до рукъ!.. Полуванки и судовики тежъ не минали—брали біше такі книжки, що »для сміху,« якъ сами казали: *Пархімове Снідання, Сіра Кобила, Мертвецькій Великдень, Енеида, Салдацькій Патреть*... У цій ющці загартувався и думський писарь: бо ні на що друге й не позіхавъ, якъ тільки на *смішні*... Хлопці—молоднеча розбїрали усячину, на—скільки вь кого кошту сягало. »Сіру Кобилу« дуже вподобали. Старъ же чоловікъ проходивъ собі, понуривши голову, и кеді—не—кеді де—які повертались до крамаря зь книжками и то усе турбувались обь божественнихъ: *Псалтиря, Акаѳистію, Життя* імъ хочетця. Молоднеча загадувала: »Свяченої Сторії,« »Молятовниківъ,« »Числовця,« »Псалтиря,« »Еруслана Лазаревича,« »Пісень,« щобъ було багато у одній книзі, а то що намъ зь десятка?... »Картинь...« Иногді схопе хлопня книжку, побіжить за грішми до матері тамъ, чи до дядька—дивись, вже й вернулось, и замість одній бере дві—три.. Тута жь вь гурті й своя рада: »Э, добряча книжка, та шкода що екладівъ нема, якъ у Київській!« Другій проваде: »Якьби сторії які були,—щобъ краще!..«

Прошли поузь стола два Тарюги, узявшись за руки... Голось

зъ гурту:—»Ачъ які виголені! якъ би я царь, велівъ би попривбавать гвѣздочками отті шапочки!..» Старовина озивається!

Доводилось часомъ, взявши въ руки *Хату* або *Кобзаря*, читати людімъ, якъ—що збиралась чималенька кучка біля столу. »Катерину« літні люде слухали поважно, а молоднеча спершу реготалаєь... Молодиці й дівчата прислухались до »Тополі«, де—які вигадували витребеньки, бо жартівливі вже собі подавались; довго не йняли віри, *щобъ то оте усе було попачатуване?!* ажъ поки хто пісьменний зъ громади не завірявъ своїмъ власнимъ голосомъ. Тоді вже слухали ще прихильніше, ажъ слѣзи иногді пробивались де въ якихъ зъ очей... Такички шанували й »Наймичку«, »Тарасову Нічъ«; де—що зъ »Хмельницькии« люди слухали зъ великою увагою... Одинъ старий чумаць довго стоявъ и слухавъ и завершивъ оттакечки: »й істи можна відцуратьця, й роботу забути—усе бъ тільки слухавъ; якъ—то воно гарно та до—діла жъ то усе!..« Въ останне, передъ мовою чумака, крамарь читавъ »Мірошника«, »Рожу да Хміль« и »Ячмінъ« Гребінчини.—Були й такі, що розглядаючи книжки, балакали про себе: »Та се тільки для насмішки! Та на що воно?.. Вигадують, щобъ тільки кешкувати зъ нашого брата! и къ чому воно?.. Намъ *псалтиря* та *числовця*, а це все ка—зна—що! Намъ не кетаті!?..«

Панночки білше на крамаря здавались, що краще, и брали дрібязку зъ *Кобзаря* та »Українські піснї«.

Одна молоденька пані, щира українка, добре мову нашу розуміє, забрала »Листи зъ Хутора«.

Натовпилося панівъ. Одинъ генераль запопавъ »Чорну Раду« по московській: бравъ би й наші, та не вкуче.

Підїхавъ ридваномъ дуплинастий панъ, злізъ на землю, поривсь у книжкахъ, запитавъ, чи нема якихъ другихъ, а далі й каже:

— Дурацкій языкъ! Ничего не поймешъ!

— Каковъ бы ни былъ языкъ народа, но ужъ нивакъ не дурацкій! Нужно полюбить народъ, всмотрѣться въ жизнь его, сжитися съ нимъ:—тогда и языкъ будетъ понятенъ!—відказавъ крамарь.

— А ты откуда? спитавсь панъ.

— Изъ Харькова!

— Да вотъ у меня и крестьяне—хохлы, а я то все—таки ничего не понимаю!.. доказавъ панъ.

— Такая ужъ, видно, доля ваша!—порадивъ его крамарь.

Панъ махнувъ рукою, покругивъ головою—и потелїшавсь далі.

Підскакує плюгавенькій панокъ зъ Ляшківъ, деє управителемъ живе, якъ казавъ сусіда. Мужичкоє!.. Малоросійское!.. и тежъ зникъ...

Офіцеръ, два чини (чиновники), *пінъ и пані*. Ці підійшли, заштують крамаря, якъ торгує?

— Щось охтирєкка *публика* не дуже—то охоча до книжокъ: східъ зовсімъ ледачій!—каже крамарь.

1-й чинъ. Ахтырская публика выписываетъ лучше! Смотри, еще вдумалъ претендовать? О, у насъ найдутся и такіе, что и васъ *такихъ шаромыжниковъ опишутъ* съ этимъ негоднымъ крамомъ!

Крамарь. Не гнівайтесь, добродію: бо городничій іде...

Пані. Я смотрю, что Т—ны остушили—вотъ я и себѣ!..

Другій чинъ. О, это все у насъ можна достать!..

Пінъ. Зъ Харькова студенты за безцінокъ висилають!..

Навідуваєсь и благочинний: отецькимъ окомъ подививєсь на книжки, а своєю щирою й любязною розмовою підвеселивъ трохи крамаря на добре діло...

Москалі стали кругъ стола густою лавою. Давай вони незаборонно вигукувати:

Святцівъ гражданськихъ, *грамматики* Востокова, якогось *Францеля Винціліана? Битвы Русскихъ съ Кабардинцами?.. Соломона... Ерус. Лазаревича и Бови Королевича?.. Арихметики?*

Де—хто зъ дотепнішихъ підбивавъ людей до товару: «покупайте, хохлики, покупайте!»

Інші витівали: «А вѣтъ—ли такихъ *рыцарскихъ книгъ?.. или пьсельниковъ?..*»

Одинъ москаль, взявши «Конотопську Відьму,» пустивсь було овеі бракувати товаръ: «Искаверканный языкъ!.. Отъ и у насъ эти хахлы такъ говорятъ: *льшия!..*»

2 м. «Что это значитъ такое чтеніе—Хата? Чорная Рада? Опять и эта какаѣ—то?!..»

3 м. «Тарасова Ночь!» Пустая сказка! Намъ бы божественнаго!..»

4 м. «Это все хохлики и ихъ книжки!.. Они все на одинъ ма-неръ?!..»

5 м. «Что это все хохлацкіе разговоры?..»

— Завидного вѣту!.. Намъ божественнаго! Пѣсьнь!..

Одначе розбирали *граматки*, а зъ дрибязку *Тополою* и *Сіру Кобилу*... И за це треба дякувати!

Всѣго збутку на охтирєському ярмарці на 17 р, 20 к. ср.—Лю-

НЕПРАВДИВОСТЬ И РАВНОДУШІЕ—ГЛАВНѢЙШІЯ ПОМѢХИ
КЪ РАСПРОСТРАНЕНІЮ ГРАМОТНОСТИ.

(отвѣтъ и вызовъ «Вѣстнику юго-западной и западной Россіи.»)

Такъ-какъ, кромѣ печати, нѣтъ другаго пути отвѣтить на обвиненіе г. Говорскаго, то я и обращаюсь въ редакцію «Основы» съ просьбою напечатать настоящей отвѣтъ. Для многихъ желательно будетъ его напечатаніе потому, что «Вѣстникъ» оклеветалъ *все направленіе*; меня же задѣлъ, какъ личность, случайно попавшюся на зубокъ. Путемъ всепроникающей силетики растягиваются тонкія паутинные нити надъ каждымъ, кто не держится воззрѣній «Вѣстника» и К°. На это есть и доказательства, если потребуются.

А. Стояновъ.

Въ сентябрьской книжкѣ *Вѣстника*, (издаваемого г. Говорскимъ), я помѣстилъ отчетъ о *бывшей* ежедневной школѣ въ Кіевѣ. Редакція почла нужнымъ сдѣлать къ нему свои примѣчанія. Эти-то примѣчанія и вызываютъ настоящей мой отвѣтъ.

Редакція, не зная ни хода обученія въ школѣ, ни ея направленія, ни ея успѣховъ, получивъ все свои свѣдѣнія о ней путемъ слетень, не выставивъ ни одного *положительнаго факта*, на который бы могла опереться, взводить на меня, — подписавшаго свою фамилію подъ отчетомъ, — и на всехъ учителей, — посвятившихъ свой трудъ обученію въ ежедневной школѣ, — такія обвиненія, которыя ничѣмъ не отличаются отъ самой недобросовѣстной клеветы.

Отдавая свой отчетъ о школѣ, уже закрывшейся, въ «Вѣстникъ югозападной Россіи,» я хотѣлъ, людямъ, слѣдящимъ за народнымъ образованіемъ, передать свѣдѣніе о ходѣ школы, просуществовавшей почти полтора года и принесшей свою пользу; заявить о бывшихъ средствахъ школы, отдать отчетъ о нихъ жертвователямъ, и, наконецъ, сообщить нѣкоторые результаты, пріобрѣтенные путемъ опыта. Вводя на эту школу небывлицы, какъ я уже сказалъ, по слетнямъ, (ипаче онѣ и не могли быть получены, что и доказано будетъ ниже), редакторъ входитъ въ сферу *національныхъ убѣжденій*, видитъ въ школѣ примѣненіе этихъ убѣжденій на-дѣлъ, и са-

мую цѣль школы характеризуетъ преслѣдованіемъ *темныхъ областныхъ интересовъ*. Вслѣдствіе этого, людей, которые вели дѣло, онъ не можетъ назвать благонамѣренными сынами отечества, и въ самомъ фактѣ видитъ *преступленіе!*

Сплетни о *ежедневной школѣ* и учителяхъ ея ходятъ уже давно. До-тѣхъ-поръ, пока онѣ не явились *печатно*, предъ судомъ общественнаго мнѣнія, мы молчали на основаніи одной, весьма справедливой, пословицы.

Теперь, имѣя предъ собою *формулированныя* редакціею *Юго-западнаго Вѣстника* обвиненія, мы *должны и желаемъ* отвѣчать.

Дѣйствительно, учителя ежедневной школы признаютъ ее дѣломъ, осуществившимъ ихъ убѣжденія. Иначе они и не взялись бы за дѣло; ибо дѣйствовать свободно противъ собственныхъ убѣжденій—безчестно.

Но для того, чтобы уяснить наши убѣжденія и наше дѣло, напередъ необходимо *честное* представленіе дѣйствительности,—необходимы факты несомнѣнные, а не выдуманные. Въ обвиненіяхъ редакціи нѣтъ *ни одного* вѣрнаго факта.

И такъ, сначала, мы возстановимъ дѣйствительность, доказавъ г. Говорскому, что всѣ факты, имъ приводимые, или совершенно ложны, или искажены имъ своеобразнымъ способомъ, или же совсѣмъ не поняты. Затѣмъ, мы постараемся защитить самое направленіе школы.

За школу взялись люди, убѣжденія которыхъ редакторъ называетъ *преступными*, несвойственными благонамѣреннымъ сынамъ отечества.

Имѣя предъ собою такую, выходящую уже за предѣлы печати, клевету, люди этихъ преступныхъ убѣжденій подвергаютъ ихъ общественному суду.

Давно уже ходили глухіе толки и сплетни объ убѣжденіяхъ и способахъ дѣйствія такихъ преступныхъ людей. Давно уже и люди эти ждали только случая, чтобы высказаться гласно, и такимъ образомъ вызвать обвинителей и сплетниковъ съ поля нелѣпныхъ подозрѣній, гнусныхъ сплетенъ и клеветы, на открытую и свободную борьбу мнѣній.

Первый вопросъ, который мы зададимъ г. Говорскому, будетъ слѣдующій: откуда онъ почерпнулъ *фактическія* свѣдѣнія о школѣ?

Школа наша разрѣшена была еще при Н. И. Пироговѣ; въ Новостроенной воскресной школѣ объявлено было объ ея открытіи (такъ

какъ помѣщеніе и новой школы было на *Новомъ Строеніи*). Распорядителемъ выбрали К. В. Шейковского: (въслѣдствіе предстоявшаго ему экзамена, я занялъ его мѣсто). Необходимо было еще, по уставу всѣхъ *бесплатныхъ* школъ для народа, имѣть надзирателя за школой. Такъ—какъ Новостроенная воскресная школа была подъ надзоромъ дирекціи 2-й гимназіи, а учителя ежедневной школы почти всѣ были и учителями воскресной новостроенной школы, то они и обратились съ просьбою къ исправлявшему тогда должность директора, М. К. Чалому; но, по-причинѣ занятій его по воскреснымъ школамъ, Учебный Округъ предложилъ учителямъ ежедневной школы выбрать надзирателемъ кого-либо изъ профессоровъ университета. Мы обратились къ Адъюнкту Химіи, Абашеву, и онъ согласился.

Школа была *публичною* и, слѣдовательно, открытою для *всѣхъ* посѣтителей безъ исключенія. Но, кромѣ проф. Караваева, однажды по-любопытствовавшаго заглянуть въ школу, и немногихъ другихъ лицъ, положительно незнаемыхъ г. Говорекимъ и никогда имъ невиданныхъ, *никто* больше не заглядывалъ въ школу и, слѣд., не могъ знать, что тамъ дѣлается.

Учебный Округъ поступилъ сообразно съ уставомъ, одобривъ выбранныхъ, учителями школы, распорядителя и надзирателя.

Вся бѣда въ томъ, что надзиратель этотъ былъ *одинъ* только разъ въ школѣ, да и въ этотъ одинъ разъ не думалъ вникнуть въ то, какъ идетъ дѣло обученія (*).

(*) Здѣсь, разъ навсегда, отвѣтимъ на одно курьезное возраженіе. Говорятъ:—если надзиратели школъ строго слѣдятъ за ними, учителя порицаютъ надзирателей; еслиже не слѣдятъ, то тоже порицаютъ (такой софизмъ сочинилъ очень недавно одинъ философъ). Мы же отвѣтимъ силлогизмомъ на софизмъ. Надзиратель школы долженъ, по уставу, слѣдить за ходомъ обученія; его порицаютъ тогда, когда онъ исключительно цѣлью своею поставляетъ формальныя придирки. А если онъ не слѣдитъ, а м. г. вѣрять нелѣпнымъ сплетнямъ, распускаемымъ длинноязычными господами, въ родѣ *Вѣстника*,—и тогда опять порицаютъ его.

Все это мы относимъ и къ г. Абашеву. Округъ передалъ наблюденіе за школой г. Абашеву. А г. Абашевъ не только избралъ себѣ *второй путь*, т. е. не заглядывать въ школу и—не только вѣрять сплетнямъ, но и распространять ихъ. Г. Абашевъ отзывался, что школа—плодъ личнаго увлеченія, скоро спѣло начата и скоро сама-собою закрывшаяся. Сказать подобную вещь, разъ только мимоходомъ заглянувши въ школу, не значитъ поступать добро-совѣстно.

И такъ, учителя школы, ученики и сплетня—вотъ три источника, изъ которыхъ могъ г. Говорскій почерпнуть свои свѣдѣнія о школѣ.

Ни одинъ учитель не могъ передать такихъ свѣдѣній редактору, ибо между учителями не было лгуновъ.

Учениковъ не зналъ редакторъ, ибо не жилъ и не живетъ на *Соломенкѣ*, или *Протасовсколѣ-яру*. Отъ какого-нибудь *родителя* онъ могъ слышать желаніе, чтобы закрыта была эта *мужицкая* школа. Но почему онъ *поименно* не указалъ на источники своихъ свѣдѣній? Развѣ позволительно голословно взводить столь тяжкія обвиненія? Мы приглашаемъ редактора сдѣлать прямое указаніе на лица хоть теперь.

Итакъ, покуда, остается *одинъ* видимый источникъ—*сплетня*, который мы торжественно и отдаемъ въ вѣдѣніе г. Говорскаго.

Чтоже, на основаніи столь *достовернаго* источника, утверждаетъ редакторъ?

Мы будемъ, пунктъ за пунктомъ, отвѣчать на его обвиненіе.

1). »Ученики ежедневной школы практиковались только въ изученіи мѣстнаго нарѣчія. Въ этой, чуть-ли не языческой, школѣ, во весь періодъ ея существованія, не слышно было ни одного слова на общерусскомъ языкѣ.«

Пишущій эти строки, бывъ учителемъ воскресной школы, самъ пробовалъ сначала учить мальчиковъ на великорусскомъ языкѣ *въ пору самого первоначальнаго обученія* и долженъ былъ навсегда отказать отъ подобнаго нелѣпаго педагогическаго опыта. Онъ убѣдился въ слѣдующемъ: *мальчика, начинающаго ученіе, необходимо вести на понятномъ, родномъ для него, языкѣ до-тѣхъ-поръ, пока онъ не начнетъ сознательно усваивать прочитанное.*

Никто не отвергаетъ великорусскаго языка (это было бы такъ же нелѣпо, какъ и *исключительно* навязывать его), такъ точно, какъ не отвергаетъ всякаго другаго языка, какъ средства для знанія и развитія. Всякій знаетъ, что на великорусскомъ языкѣ *очень много* не только религиозно-нравственныхъ, но и чисто-*реальныхъ* книгъ, могущихъ сообщить разныя свѣдѣнія, развитъ память и соображеніе ученика,—но годныхъ только тогда, когда онъ можетъ *сознательно* удерживать въ памяти прочитанное.

Мы коснемся еще вопроса о томъ, на-сколько долженъ входить элементъ народнаго языка въ школу, во второй части нашего отвѣта, и тогда *прямо* выразимъ наше мнѣніе.

Посмотримъ теперь только на то, что было на *дѣлѣ* въ ежедневной школѣ.

Слова почтеннаго г. Говорскаго, поставленныя нами въ началѣ пункта—полная клевета, основанная на сплетняхъ, или собственномъ предположеніи; утверждаемъ это и, въ—доказательство, приводимъ слѣдующіе факты:

а.) Ученики *высшаго* отдѣленія (Писаревъ, Шереметьевъ, Вербицкій, Антиховъ, Василевскій, Милевскій и др.) *всегда* читали по великорусски тѣ книги, которыя были въ школѣ (статьи изъ «Вокругъ Свѣта», «Народнаго Чтенія», «Дѣтскаго Мира и Христоматіи, Ушинскаго» и др., которыя я бралъ въ библіотекѣ новостроенной воскресной школы). Такъ какъ, кромѣ всезнающихъ сплетниковъ, одни учителя знаютъ, что дѣлалось въ школѣ, то я могу представить, какъ свидѣтелей, гг. Шейковского и Шварца, обучавшихъ этихъ учениковъ. *Иногда* только ученики этого отдѣленія брали украинскія книги (разбитые отдѣльно нѣкоторые рассказы Марка Вовчка, Шевченка (Катерина, Тополя), Основьяненка, изъ «Хаты» и читали ихъ съ удовольствіемъ въ свободное время.

б.) Ученики *средняго* отдѣленія всегда брали домой Евангеліе, раздѣленное по евангелистамъ. Здѣсь я могу поставить въ свидѣтели гг. Чубинскаго, Рыльскаго, Нечипоренка, Вербицкаго, Косача и др., бывшихъ учителями.

в.) Одни только ученики *низшаго* отдѣленія читали по букварямъ Кулиша, Яценка и таблицамъ Горячковаго, такъ—какъ путемъ родного языка ходъ механическаго чтенія шелъ вдвое скорѣе.

Слова мои, вмѣненные мнѣ редакторомъ въ преступленіе, получаютъ совершенно другой смыслъ для человѣка, знающаго дѣйствительный ходъ обученія. Редакторъ говоритъ: «г. Стояновъ сказалъ: «уже ничего не осталось читать.» Въ замѣткѣ моей сказано:

«Когда уже почти ничего не осталось читать, перечитывали нѣкоторыя повѣсти изъ *Основы*,» т. е. когда ничего уже не осталось читать *по-украински*. Меня могутъ спросить, для чего я не вставилъ въ отчетъ, что въ школѣ учились *и по-великорусски*? Дѣло очень просто. Я хотѣлъ только сказать, что до сихъ поръ народное образованіе терпитъ отъ недостатка *реальныхъ* книгъ на украинскомъ языкѣ, книгъ для *первоначальнаго* развитія,—того, что Нѣмцы называютъ Anschau'ngslehre. Могло ли притти мнѣ въ голову, что люди, незаглядывавшіе въ *публичную* школу, могутъ вообразить, что

здѣсь не слышно было *ни одного слова* по-великороссійски? Я писалъ отчетъ для того, между прочимъ, чтобы показать, какъ необходимы *на практикѣ* понятныя книги для первоначальнаго обученія на понятномъ языкѣ. Кто же не знаетъ, что до-сихъ-поръ, если бы кто *теперь* хотѣлъ вести далѣе дѣло обученія *систематически* на украинскомъ языкѣ, то это было бы не то что *преступно* (какъ выражается г. Говорскій), а *почти невозможно*, по крайней мѣрѣ безъ объясненій учителя, безъ особенныхъ усилій,—вслѣдствіе недостатка въ учебникахъ.

И изо всего этого выводить, что въ школѣ «преслѣдовались темныя областныя интересы, что слова мои—преступленіе, что учителя школы неблагонамѣренныя сыны отечества!» О фантазія, да еще и недобросовѣстная фантазія, г. редакторъ.

2.) Редакція говоритъ: «обращалась-ли школа къ кому-нибудь съ просьбою о снабженіи полезными для чтенія книгами?» и отвѣчаетъ: »и не думала.« Это ложь. Я всегда бралъ русскія книги для ежедневной школы изъ библіотеки новостроенной воскресной школы. Это можетъ засвидѣтельствовать г. Рубисовъ, бывший распорядитель новостроенной воскресной школы. Правда, школа не обращалась ни къ кому за «безчисленнымъ множествомъ душевспасительныхъ сочиненій». Но къ кому бы она обратилась? Никто, вѣдь, не объявлялъ, что онъ *даромъ* будетъ давать книги, а школа не имѣла денегъ на большіе расходы.

Чтоже можетъ быть душевспасительнѣе и религіознѣе св. Евангелія? А его, г. редакторъ, ученики читали съ жадностью.

И такъ—и здѣсь редакторъ клеветаетъ,—умышленно или неумышленно,—пусть скажетъ его совѣсть.

3.) Редакторъ говоритъ, что «въ школѣ, подъ вліяніемъ мелкой пропаганды, учителя были вербовщиками исключительнаго, *сепаративнаго* направленія. Учителя, быть можетъ, превышали число на-вербованныхъ ими учениковъ». О сепаративномъ направленіи школы мы уже сказали, да и еще скажемъ о такъ-называемомъ *сепаратизмѣ* во 2-ой части нашего отвѣта. *Вербовщики* исключительнаго, сепаративнаго *направленія*! Беземысленная фраза и бездоказательная клевета. Ссылаюсь на всѣхъ преподавателей Новостроенской воскресной школы (они знаютъ, что въ ней было просто объявлено объ открытіи новой школы (послѣ чего, въ первый день открытія явилось до 60 учениковъ), ссылаюсь на всѣхъ людей, близко знав-

шихъ школу, на тѣхъ родителей, которые иногда посѣщали школу (пусть скажутъ, *вербовали* ли мы дѣтей—Кваченко, Ивановскій, нѣкоторые университетскіе сторожа (Давиденко и др.), жена жандарма Пилипенка и др.).

4) Редакторъ говоритъ, что, вѣроятно, ежедневная школа научила мальчиковъ играть въ бабки, т. е. что успешныхъ результатовъ не было, что ученикамъ *навязывали* школу. Успѣшные результаты состоятъ въ томъ, что около 20 мальчиковъ научилось только—читать, что другая половина научилась читать сознательно и разсказывать прочитанное, что мальчики узнали счисленіе и первыя правила ариѳметики, а нѣкоторые—и первыя дроби; что высшій классъ выпущенъ съ умѣньемъ правильно писать. Наконецъ, что всего важнѣе, успѣхъ состоитъ въ развитіи нравственной правды между учениками, въ смягченіи цинизма, въ прирученіи нѣкоторыхъ къ болѣе—честнымъ отношеніямъ къ товарищамъ—однолѣткамъ и т. д.

Мальчики, послѣ закрытія школы, приходили и постоянно спрашивали, когда откроется школа,—спрашиваютъ и теперь. Ссылаюсь опять на г.г. студентовъ, Тищенко и Лешена, видѣвшихъ это.

И послѣ этого редакторъ осмѣливается говорить, что, вѣроятно, ученики научились играть въ бабки—въ «языческой» школѣ!

5) Редакторъ говоритъ, что единственнымъ предметомъ школьнаго обученія было *языкознаніе* (!?) Это ложь. Кромѣ ариѳметики, ученики высшаго класса читали, какъ я уже сказала, удобопонятныя статьи на великорусскомъ языкѣ. Чего еще хочетъ редакторъ:—физики, астрономіи, геометріи? Развѣ онъ не знаетъ, что, по уставу воскресныхъ школъ, вся программа состоитъ въ чтеніи, первыхъ правилахъ ариѳметики и письмѣ?

6) Редакторъ спрашиваетъ, какъ осмѣлился я назвать *рутинными* существующія низшія школы, т. е. приходскія училища? Это ужъ чересчуръ наивно. Развѣ г. Говорскій не знаетъ, что дѣлается въ приходскихъ училищахъ? Тамъ, гдѣ *одинъ* учитель, изъ-за куска хлѣба, забываетъ учениковъ буквою, зубреніемъ—тамъ развѣ нѣтъ рутинны? Да развѣ и теперь учителя Сельскаго Педагогическаго Института, посѣщая приходскія училища для педагогической практики, не заставляли тамъ учениковъ, сидящихъ за букваремъ по два года и ничего не знающихъ?!

7) Въ-связи съ этимъ пунктомъ, редакторъ спрашиваетъ, какъ осмѣлился я утверждать, что будущіе сельскіе учителя могли бы имѣть

практику въ подобной школѣ, какъ ежедневная. Что жъ тутъ преступнаго? Вѣрно ли понимаетъ редакторъ, что такое практика? Это обученіе учениковъ грамотѣ и счисленію учителями Сельскаго Института подъ руководствомъ опытныхъ уже учителей. А надъ свѣжими, незабытыми субъектами развѣ практика не была бы успѣшнѣе, нежели надъ забытыми и изнуренными? Впрочемъ, практика эта была — мое предположеніе (это видно и изъ замѣтки моей): я хотѣлъ предложить ее Сельскому Институту, если бы школа существовала долѣе. Но — она закрыта прежде, чѣмъ открыть Сельскій Институтъ.

8) Наконецъ, (выразимся словами редактора) болѣзненнѣе всего и наше вниманіе, вмѣстѣ съ редакторомъ, остановилось на томъ, что въ школѣ не преподавался Законъ Божій. Это совершенная правда, единственная правда изъ всей замѣтки редактора. Но какъ осмѣлился онъ, скажемъ и мы въ свою очередь, назвать на этомъ основаніи школу языческою? Пускай онъ укажетъ намъ, какъ мы соврашали учениковъ; проповѣдовали-ли имъ какія нибудь анти-религіозныя, или анти-правственные понятія? — пускай укажетъ, — иначе онъ опять недобросовѣстный клеветникъ. А почему не преподавался Законъ Божій? Знаете — почему? г. редакторъ. Потому, что *три* духовныхъ пастыря, которыхъ я просилъ быть законоучителями школы, *отказались* отъ этого. Наконецъ, мнѣ официально обѣщали, что въ школу будетъ ходить монахъ Михайловскаго монастыря — и я успокоился. А монахъ не являлся...

Положимъ, мы бы сами могли преподавать Законъ Божій; мы не настолько неосновательны и не настолько недобросовѣстны, г. редакторъ, чтобы противиться преподаванію Закона Божія, — одной изъ самыхъ живительныхъ стихій въ образованіи народа. (Вы увидите это изъ дальнѣйшаго нашего объясненія во 2-ой части отвѣта.) И, дѣйствительно, мы давали ученикамъ Евангеліе, — но учить, учить Закону Божию сами *не посмѣли*. А знаете ли почему, почтенный редакторъ? Потому именно, что боялись, чтобы подобные вамъ крикуны и сплетники не назвали насъ *еретиками*, не слышавши ни одного звука, ниразу не заглянувши въ школу.

Я выше сказалъ, для кого и для чего писалъ я свой отчетъ. Редакторъ могъ поступить такимъ — образомъ: поставить вопросы и выразить сомнѣніе насчетъ нѣкоторыхъ пунктовъ: — преподавался ли Законъ Божій, исключительно ли употреблялся одинъ Украинскій языкъ,

неужели не слышно было ни одного слова по-великорусски и т. д. Тогда я отвѣтилъ бы ему, не обвиняя его въ клеветѣ. Онъ избралъ себѣ другой путь. Онъ *прямо* говорить, что учителя преслѣдовали темные областные интересы, что они навязывали родное языкознаніе мальчикамъ, что школа была языческою, что *ему давалось слышать*, какъ родители называли школу мужицкою и жалѣли, что школу не закрываютъ, что учителя—вербовщики исключительнаго сепаративнаго направленія, превышавшіе числомъ своимъ учениковъ (*), что онъ не вѣрить, чтобы ученики ничего не дѣлали по закрытіи школы, что играть въ бабки научили ихъ въ ежедневной школѣ, что школа не думала ни къ кому обращаться за полезными книгами, и т. д. и т. д.

Мы опровергли всѣ клеветы редактора, основанныя на сплетняхъ. Теперь мы приглашаемъ его *гласно и поименно* объявить всѣ данныя, на которыхъ онъ основываетъ свои обвиненія; мы приглашаемъ его сказать, гдѣ ему *«давалось слышать»* такія вещи.

А до-тѣхъ-поръ, пока онъ это сдѣлаетъ, мы предоставляемъ разсудить и администраціи и читающей публикѣ, на сколько добросовѣстны обвиненія, взводимыя *г. Говорскимъ*.

Вторая часть нашего объясненія будетъ *исключительно* отвѣтомъ на вопросъ:—*можетъ ли получить право гражданства въ школу украинскій языкъ?*

Подъ именемъ Украинофильскаго направленія—въ Кіевѣ привыкли понимать столь многое и до такой степени извращать понимаемое, что люди этого направленія, обвиняемые и не могущіе гласно оправдаться, давно уже добиваются—путемъ печати опровергнуть взводимую на нихъ клевету.

Сплетни и толки, распускаемые на людей этого направленія со всѣхъ сторонъ, касаются не одного только *обученія* и вообще *школы*, но и всей жизни, убѣжденій и ихъ выраженія *на дѣлѣ*.

Убѣжденія такихъ людей ждутъ только случая, чтобы высказаться открыто и тѣмъ поставить враждебную сторону въ необходимость

(*) Сказать подобную нелицеприятность, при представленныхъ мною въ отчетѣ статистическихъ данныхъ, значить обвинить меня въ чудовищной лжи. Я приглашаю редактора потребовать отъ меня статистическіе списки школы, веденные мною отъ самого начала школы—и тогда объявить, въ *Вѣстникѣ*, кто виноватъ—онъ или я. Въ замѣткѣ моей указано, что среднее число съ пере-
межками посѣщавшихъ школу было 70, а среднее число учителей 5.

не бросать камень въ людей, или, вѣрнѣе, въ какой-то темный призракъ, освѣщенный только сплетнею и клеветою.

Здѣсь, въ отвѣтъ нашемъ редактору *Вѣстника*, мы исключительно возьмемъ одну сторону дѣла—*школу, народное образованіе*, такъ-какъ на нее главнымъ образомъ вводитъ клевету редакція. Мы выразимъ *просто и прямо* убѣжденія тѣхъ людей, которыхъ редакторъ называетъ *неблагонамѣренными сынами отечества и вербовщиками-сепаратистами*.

Слово *сепаратизмъ*, въ сферѣ *народнаго образованія*, понимается такъ-точно, какъ выразила это редакція:—преслѣдованіе темныхъ областныхъ интересовъ, отчужденіе отъ другой части Русскаго племени, разрывъ съ Великорусскою литературою,—однимъ словомъ понимается такъ же сбивчиво, такъ же нелѣпо, какъ понимается дѣло и въ сферѣ жизни общественной.

Вмѣсто того, чтобъ быть неосвѣщенной мишенью для полуслѣпыхъ или умышленно-закрывающихъ глаза застрѣльщикова, намъ лучше освѣтить себя:—тогда пускай стрѣляютъ,—но не изъ-за угла, а лицомъ къ лицу.

Человѣка, изучающаго этнографію Южнорусскаго края, и убѣждающагося этимъ путемъ въ особенности Южнорусскаго народа въ *этнографическомъ* отношеніи,—они называютъ сепаратистомъ.

Человѣка, на основаніи положительныхъ *филологическихъ* данныхъ, признающаго Малорусскій языкъ—языкомъ, а не нарѣчіемъ, они называютъ сепаратистомъ.

Человѣка, который, изучая *исторію* Южнорусскаго народа, видитъ особенный національный типъ, дѣйствующій въ этой исторіи—они тоже зовутъ сепаратистомъ.

Наконецъ, они называютъ сепаратистомъ и человѣка, который осмѣливается утверждать, что для того, чтобы мальчикъ дошелъ до сознательнаго пониманія книги, необходимо *сначала* вести его обученіе на родномъ, понятномъ для него, языкѣ!

На всѣ эти обвиненія они набрасываютъ, съ свойственною имъ ловкостью, оттѣнокъ чисто общественнаго свойства. Они говорятъ, что люди, провозглашаемые сепаратистами, переносятъ свои сепаративныя убѣжденія въ жизнь, стараются проводить ихъ въ-ущербъ существующему порядку, стараются навязать народу нелѣпныя общественныя понятія и даже мечтаютъ о политической независимости.

Мы не станемъ теперь опровергать всѣхъ подобныхъ обвиненій.

Скажемъ лишь существенное: тѣ, кого зовуть сепаратистами, глубоко уважая народъ и его убѣжденія, уважаютъ и основы этихъ убѣжденій, далеко не соответствующія всѣмъ социалистическимъ теоріямъ, которыхъ (замѣтимъ) смѣшно, дико у насъ боятся. Поэтому, идти противъ основъ народной жизни искренніе народолюбцы никогда не посягаютъ, считая такой путь недобросовѣстнымъ, вреднымъ и нелѣпымъ.

Будучи убѣждены, что *образование* народа, а слѣдовательно и его развитіе, могутъ идти при всякомъ законномъ порядкѣ, лишь бы только обличаемы были длинноязычные сплетники и дозволена была честная, открытая борьба мнѣній, всякія увлеченія скороспѣлыми политическими планами они признаютъ тѣмъ-большею нелѣпостью.

Цель ихъ — мирнымъ путемъ образованія дать *знаніе*, а черезъ него, какъ черезъ средство, дать *развитіе* умственнымъ и нравственнымъ способностямъ простаго народа, улучшить его бытъ, вѣдъ всякихъ социальныхъ и политическихъ, большею частію произвольныхъ и насильственныхъ, перестановокъ.

Признавая *слово* средствомъ для передачи *знаній*, они выбираютъ *лучайшее*, простое и естественное средство — родной и понятный языкъ.

Тѣмъ не менѣе, до-сихъ-поръ они не вводили его, какъ *исключительный* языкъ въ сферу школы: они употребляли его, какъ педагогическое средство, отнюдь не отвергая великорусскаго языка и великорусскихъ книгъ *реального* содержанія.

Въ этомъ случаѣ, самое главное не въ *средствѣ*, т. е. не въ языкѣ, а въ *цѣли*.

Какая же *цѣль*, или, лучше сказать, что должно понимать подъ словомъ «*народное образованіе?*»

Мы уже сказали: *развитіе* всѣхъ способностей человѣка, для того, чтобы онъ могъ идти къ дальнѣйшему знанію собственнымъ путемъ.

А это развитіе достигается усвоеніемъ религиозно — нравственныхъ истинъ и такими практически-полезными свѣдѣніями, которыя пригодны были бы въ жизни.

Письмо и чтеніе, съ сознательнымъ усвоеніемъ прочитаннаго, объясненіе явленій видимой природы: — вотъ скромный объемъ школьнаго обученія.

Признавая религиозное чувство однимъ изъ самыхъ живительныхъ элементовъ народнаго образованія, встрѣчая въ народѣ глубоко-вкорененное благоговѣніе ко всему священному, такъ — называемые сепаратисты во главѣ школьнаго обученія ставятъ «*Слово Божіе.*»

Есть-ли что-либо *преступное* въ подобной *цѣли*?

А съ другой стороны, есть-ли что либо преступное въ *средствѣ*, если средство прямо ведетъ къ такой цѣли, не одобрить которой не можетъ самый «благодѣтельный сынъ отечества?»

И такъ, въ сферѣ народнаго образованія, такъ-называемые сепаратисты могутъ быть названы *сепаратистами* только въ одномъ отношеніи:

они признають Южнорусскій языкъ необходимымъ элементомъ при школьномъ обученіи.

Что же опаснаго, преступнаго, неблагонамѣреннаго въ подобномъ сепаратизмѣ?

Сепаратисты въ этомъ смыслѣ, признавая Южнорусскій языкъ неотъемлемымъ достояніемъ Южнорусскаго народа, обрадуются какъ истинно-полезному и разумному улучшенію въ бытѣ страны, если языку народа дано будетъ *право гражданства въ школьномъ обученіи.*

Это они исповѣдуютъ громко и торжественно.

До-сихъ-поръ мало книгъ съ реальными, техническими, свѣдѣніями на Украинскомъ языкѣ, и *потому, до-сихъ-поръ, Украинскій языкъ употреблялся въ школѣ только какъ средство, какъ пособіе при объясненіи книги, писанной по-великорусски.*

Почему же не открыть полезному дѣлу свободнаго пути?

Если дѣйствительно существуетъ языкъ у существующаго народа, если есть люди, готовые посвятить трудъ свой на составленіе учебныхъ книгъ на этомъ языкѣ, то почему, *имѣя одну и ту же цѣль — нравственное развитіе лица,* — не воспользоваться выигрышемъ въ средствѣ (такъ-точно какъ пользуются машиной вмѣсто ручной работы)?

Если дѣло это будетъ созданіемъ искусственнымъ, такъ оно само собою и разрушится; если существованіе самобытнаго, изъ собственныхъ началъ развивающагося языка есть только фантазія мечтательныхъ головъ, если народъ отвергнетъ этотъ *выдуманнй мужицкій языкъ*, то и всѣ попытки — строить на пескѣ падутъ сами-собою, не причинивъ никому и ничему никакого вреда.

Если же это дѣло — дѣло, соответствующее природѣ вещей, «дѣло рукъ Божіихъ,» то — чтобы вы ни говорили, какъ бы вы ни кричали о «вавилонскомъ смѣшеніи языковъ,» какія бы клеветы ни ввели, — оно пойдетъ своимъ путемъ — и народъ приметъ *полезныя и необходимыя ему свѣдѣнія*, на родномъ и понятномъ для него языкѣ.

Если подобныя книги явятся, тогда выигрышъ въ средствѣ убѣдитъ

каждаго употребить это средство для достиженія *общей* вѣсьмъ благомыслящимъ и благонамѣреннымъ людямъ цѣли, — т. е. *развитія темной, непросвященной еще знаиємъ, личности путемъ положительнаго знанія и религіозно-правственнаго пониманія.*

А пока—украинскій языкъ въ школѣ есть необходимое, неизбѣжное вспомогательное средство при объясненіи великорусскихъ книжекъ, и отвергать его такъже нелѣпо, какъ отвергать рычагъ, блокъ и воротъ въ механикѣ.

Кто находитъ мысль эту несостоятельною, пусть докажетъ—но только не такъ, какъ доказываетъ редакція *Западно-Россійскаго Вѣстника*, не путемъ голословнаго обвиненія, пустой звенящей фразы и ни на чемъ неоснованной клеветы. Вѣрьте, что мысль, пораженная мыслью, а не пустымъ звукомъ, всегда уступитъ этой разумной силѣ: пусть только она будетъ *разумна.*

Если вы, узнавъ хоть теперь, что языкъ мы ставимъ *средствомъ* для знанія, а не *целью* школьнаго обученія, докажете намъ путемъ *разумнаго* опроверженія, что унижительно для простолюдина принимать свѣдѣнія на родномъ и понятномъ для него языкѣ, то мы готовы отказаться и отъ своего мнѣнія, и отъ самого *дѣла*, какъ слѣдствія мнѣнія.

Уступить мы можемъ только предъ разумнымъ, не голословнымъ, не клеветущимъ, опроверженіемъ, если таковое возможно съ вашей стороны, г. противники.

Но какъ осмѣлились вы, г. Г., на томъ только основаніи, что въ школѣ употреблялся украинскій языкъ, какъ вспомогательное средство, взводить на людей обвиненіе не только въ національномъ, но даже и въ политическомъ, сепаратизмѣ? У мало-мальски добросовѣтнаго человека не хватитъ смѣлости придать такое толкованіе даже и тому глубокому—нашему и весьма уже многихъ—убѣжденію, что украинскій языкъ, какъ болѣе другихъ *легкое* средство для знанія (знанія, одинаково труднаго для развитія всякой личности какого бы то ни было народа) долженъ бы получить *право* (равноправнаго съ другими) *гражданства* въ школьномъ обученіи... За чтó ему стоять въ этомъ отношеніи, ниже, напримѣръ, польскаго, допущеннаго въ уѣздныхъ училищахъ и гимназіяхъ?

Здѣсь мы кончаемъ нашъ отвѣтъ, на главные пункты. До сихъ поръ мы отвѣчали серьезно, безъ смѣху, касаясь возраженій редакціи, или вѣрнѣе клеветы и обвиненій, взводимыхъ на самое *дѣло.*

Въ-заключеніе, мы, смѣха ради, коснемся нѣкоторыхъ курьезныхъ выдумокъ почтеннаго редактора, достойныхъ уже не негодованія и серьезнаго возраженія, а самаго веселаго смѣха, выходокъ,—обнаруживающихъ полное его невѣжество въ южнорусской литературѣ и любопытный строй его доморощенной логики.

«Катерину» Шевченка, «Листъ про Злодія у Гакивниці» и «Дзвонаря» г. Мордовцова онъ считаетъ недостойными педагогическаго вниманія и выражается объ нихъ съ глубокимъ презрѣніемъ: «какія-то катеринки, злодіи!» Бѣдный редакторъ «*Вѣстника югозападной Россіи*», вѣроятно, никогда и не заглядывалъ въ эту *оригинальную письменность* (собственное его выраженіе) и потому такъ добродушно-нелѣпо судить объ ней. Онъ и не подозрѣваетъ, что въ *Катеринкѣ*, кромѣ изящества и красоты стиха, заключается изображеніе народнаго понятія о семейной и дѣвической чистотѣ нравовъ, выражается совѣтъ противъ вторженія въ сельскій нравственный бытъ циническаго элемента; что въ «Злодіи» одномъ изъ самыхъ лучшихъ разсказовъ для народа, выражена вся нравственная сила громадскаго приговора, исправляющая провинившагося, безъ униженія его личности; что въ «Дзвонарѣ» прекрасно изображены симпатическія отношенія ученика къ старому солдату—учителю, не перерванныя извѣстной методой—*бийки* и *лайки*; онъ не вѣдаетъ, почему мальчики такъ охотно, съ такою жадностью, учатъ наизусть эти и другіе разсказы, изящные по выраженію, доступные по простотѣ, нравственно вліяющіе своею, близкою къ народной жизни, идеєю, просто и изящно выраженною, на неиспорченные еще долбленіемъ умы мальчиковъ.

По всей вѣроятности, онъ, изъ предубѣжденія ко всякой книжкѣ, написанной *провинціальнымъ* языкомъ, почелъ бы себя «преступнымъ и неблагонамѣреннымъ сыномъ отечества,» если бы осмѣлился заглянуть въ эти книжки... А если онъ заглядывалъ въ нихъ, то что же отвѣтитъ ему на его нагло-пошлыя сужденія?

Наконецъ, что всего смѣшнѣе, онъ удивляется такому оригинальному патриотизму въ устахъ Стоянова и пишетъ курсивомъ послѣднія двѣ буквы... О, г. редакторъ! неужели вы полагаете, что развитіе и убѣжденія человѣка зависятъ отъ случайнаго стеченія буквъ въ его фамиліи? неужели вы думаете, что человѣкъ,—взросшій на той землѣ и воспитанный тою землею, гдѣ теперь онъ живетъ, помнящій только по преданію свою далекую родину, окруженный честнымъ народомъ, служить которому онъ обязанъ,—не былъ бы чуждаемымъ наростомъ,

полюпомъ, если бы сидѣлъ сложа руки, или носился въ сферахъ заоблачныхъ мечтаній и механически, схоластически-образовавшихся теорій?

Вѣдь не у всѣхъ же убѣжденія находятся въ *исключительной* заисповности отъ происхожденія.

Но—довольно обо всемъ этомъ. Къ—дѣлу! На основаніи закона и безпристрастія, я *требую* отъ васъ—перепечатать мой настоящей отвѣтъ въ слѣдующей книжкѣ вашего *Вѣстника... извините... злословія*—и вотъ почему.

Вслѣдствіе нѣкоторыхъ обстоятельствъ, журналъ вашъ имѣетъ особенныхъ подписчиковъ, можетъ—быть не всегда прочитывающихъ другіе журналы. Вы, наклеветавши на бывшую ежедневную школу, черните, въ ихъ глазахъ, и все направленіе. Книжка ваша пойдетъ въ села. Что скажутъ ваши почтенные читатели, прочитавъ вашу замѣтку? что подумаютъ они о тѣхъ сельскихъ учителяхъ, которыхъ имъ посылаютъ изъ Кіева, если въ этомъ самомъ Кіевѣ существовала языческая преступная школа, гдѣ учили люди неблагонамѣренные, вербовщики—сепаратисты?

При другихъ обстоятельствахъ, за взведенныя *лично на меня* обвиненія, я имѣлъ бы право потребовать васъ къ суду и тѣмъ, кажется, явилъ бы первый примѣръ справедливой просьбы объ охраненіи лица, являющагося въ печать, отъ бездоказательной клеветы. Это, можетъ—быть, подѣйствовало бы на васъ сильнѣе самой правды... Но... я предаю васъ и себя только суду общественнаго мнѣнія. Надѣюсь, что оно, увидѣвъ данныя и одной и другой—стороны, рѣшитъ, кто правъ, кто виноватъ...

Александръ Стояновъ.

27 сентября 1862. Кіевъ.

Въ моей замѣткѣ, напечатанной въ В. Ю. З. Р., сдѣланы значительныя ошибки. Въ началѣ замѣтки, вмѣсто *20-го апрѣля*, какъ сказано въ рукописи, напечатано *20 августа*. Изъ этого можно, пожалуй, вывести, что школа существовала еще тогда, когда уже сдѣлано было распоряженіе закрыть ее,—и т. обр. учителей школы можно заподозрить въ противозаконномъ поступкѣ; ошибка эта тѣмъ бо-

лѣе неумѣтна, что и слѣдующая фраза гласить: «съ августа школа уже не открывалась.»

На концѣ статьи пропущена частица *не* и искаженъ, поэтому, весь смысл. Въмѣсто фразы—«вторая половина, къ сожалѣнію, *не* сбылась,» напечатано «сбылось».

Наконецъ, г. Мордовцовъ пожалованъ въ Мордоховы (!).

А. Стояновъ.

БРАТСТВА ВЪ УКРАИНѢ.

Съ особенною радостью сообщаемъ нашимъ читателямъ благоую вѣсть изъ «*Кіевскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостей*,» гдѣ напечатанъ *Уставъ Братствъ*. Мы всегда были того убѣжденія, что въ народныхъ началахъ нашей исторической жизни, въ развитіи народнаго духа, въ сближеніи съ народомъ всѣхъ сословій во имя общей пользы, заключается вѣрнѣйшій залогъ нашего благосостоянія, заключаются естественныя, слѣдов. и самыя дѣйствительныя, средства для противодѣйствія всѣмъ враждебнымъ влияніямъ на нашъ Край, съ какой бы стороны они ни приходили: со стороны ли старинныхъ историческихъ враговъ нашихъ, или со стороны неразумныхъ, неопытныхъ друзей народа, которые думаютъ осчастливить его не на *его*, а на *свой* ладъ. По этому—то мы привѣтствуемъ *Уставъ Братствъ* съ искреннею радостью и считаемъ своимъ долгомъ—засвидѣтельствовать нашу глубокую признательность всѣмъ, кому принадлежитъ честь возстановленія древняго, истинно—народнаго, жизненнаго учрежденія! *Ред.*

«Въ нѣсколькихъ изъ предшествовавшихъ №№ *Епархіальныхъ Вѣдомостей* за нынѣшній годъ,» — сказано въ № 17—мъ, — «мы предложили историческій обзоръ братствъ, существовавшихъ въ югозападномъ краю Россіи, и указавъ примѣры братствъ въ Кіевской губерніи въ прошломъ столѣтіи и остатки ихъ въ настоящее время, пришли къ тому заключенію, что возстановленіе братствъ было бы теперь какъ нельзя болѣе благовременно и полезно въ видахъ улучшенія содержанія сельскихъ храмовъ, школъ, госпиталей и проч. Полагая, что священники кіевской епархіи, раздѣливъ высказанныя нами мысли относительно братствъ, приступать ради пользы церкви, къ ихъ возстановленію, мы, для облегченія желающихъ, съ разрѣшенія начальства, воскресить знаменитое нѣкогда учрежденіе, спѣшимъ предложить проектъ устава для сельскаго братства, составленный на основаніи уставовъ древнихъ братствъ, но примѣнительно къ потребностямъ нынѣшняго времени. Само—собою разумѣется, что этотъ уставъ, какъ про-

эктъ, смотря по мѣстнымъ нуждамъ и условіямъ, можетъ потребовать нѣкоторыхъ дополненій или измѣненій.

« УСТАВЪ

для сельскихъ братствъ въ кievской епархіи.

Во имя Отца и Сына Св. Духа.

«Господь нашъ Іисусъ Христосъ, идя на вольное страданіе и уже готовая разстаться съ своими учениками, говорилъ имъ: *сія запо-вѣдаю вамъ, да любите другъ друга* (Іоан. 15, 17): *о семъ разумѣютъ вси, яко мои ученицы есте, аще любовь имате между собою* (Іоан. 13, 35). *Братство возлюбите*, — писалъ одинъ изъ божественныхъ учениковъ, св. апостоль Петръ. И не только ученики Господни, но и всѣ первые христіане жили какъ братья: *у върующихъ*, говорится въ Дѣянїяхъ св. апостоль (Дѣян. 4, 32, 34), *была одна душа и одно сердце и не было между ними никого бѣднаго: ибо нуждамъ немощныхъ пособляли руки сильнѣйшихъ*.

Памятуя оныя слова Спасителя нашего и св. Его ученика и стараясь подражать примѣру св. апостоловъ и ихъ учениковъ, мы нижепоименованные жители села N, прихожане церкви N, съ благословенія и наставленія нашего отца духовнаго и пастыря, іерея NN, вознамѣрились, съ Божіею помощію, обновить наше церковное братство, какое и было у нашихъ благочестивыхъ предковъ, какъ о томъ въ книгахъ пишется довольно, и для сего даемъ обѣтъ предъ Богомъ и совѣстію нашею жить между собою и со всѣми въ мирѣ, любви и согласіи, какъ Господь повелѣлъ, никого не обижая ни словомъ, ниже дѣломъ, но стараясь помогать другъ другу, какъ братъ помогаетъ брату, и всѣмъ съобща, по мѣрѣ силъ нашихъ, заботиться о приумноженіи въ насъ хвалы Божіей, о поддержаніи и украшеніи св. храма Божія, въ которомъ молимся, о содержаніи школы и размноженіи у насъ науки и людей грамотныхъ побожныхъ, объ устроеніи (если будетъ недостатокъ и Господь поможетъ) госпиталя и страннопримницы на помощь недугующимъ и престарѣлымъ, и вообще о томъ, чтобы помогать не только другъ другу въ нуждѣ и бѣдности, но и всѣмъ требующимъ пособія, сколько и когда будетъ возможно. А чтобы намъ сей святой обѣтъ исполнять въ точности и успѣшно и чтобы Христолюбивое братство наше, которое мы обновляемъ и устанавливаемъ, стояло твердо и нерушимо на вѣчныя времена, для сего мы, на сей и буду-

шіе часы, для насъ самихъ и всѣхъ, кто захочетъ пристать къ братству нашему, уложили запись въ такихъ пунктахъ, которые свято хранить и исполнять долженъ каждый изъ насъ.

1) Братство наше, по обычаю древнихъ братствъ, пусть называется по имени святаго или праздника, въ честь котораго посвящена у насъ церковь.

2) Духовный отецъ нашъ, іерей N, да будетъ и въ этомъ дѣлѣ нашимъ совѣтникомъ, руководителемъ и наставникомъ. Да председательствуетъ онъ на нашихъ сходкахъ, когда самъ прійти пожелаетъ или будетъ приглашенъ отъ насъ.

3) Чтобъ удобнѣе и лучше былъ присмотръ за имуществомъ и всѣми дѣлами братства, для сего мы каждый годъ, добровольно и съ общаго согласія, избираемъ четырехъ *старшихъ братчиковъ*, или *рочныхъ справцівъ*, изъ людей наиболѣе чтимыхъ и уважаемыхъ.

4) Изъ нихъ пайстаршій братчикъ завѣдываетъ и распоряжается всѣми дѣлами братства, его доходами, расходами и долгами. Онъ созываетъ сходки и распускаетъ оныя, ведетъ по книгѣ прихода и расхода счетъ казнѣ братской, принимаетъ и выдаетъ деньги, дѣлаетъ наряды по дѣламъ братства и вообще заботится какъ о сохраненіи мира и единодушія во всемъ братствѣ, такъ и о томъ, чтобы казна братская не уменьшалась, а увеличивалась. Другой старшій братчикъ, называемый *ключникъ*, держитъ у себя ключъ отъ *братской скриньки*: онъ справляетъ долги братства и наблюдаетъ какъ за цѣлостію братской казны, такъ и за тѣмъ, чтобы пріемъ и выдача производились не иначе, какъ въ присутствіи всѣхъ старшихъ братчиковъ. Два остальные старшіе братчики участвуютъ въ совѣщаніяхъ и рѣшеніяхъ по всѣмъ текущимъ дѣламъ братства, такъ—что никакое дѣло и не можетъ состояться безъ ихъ согласія, а главнымъ образомъ на ихъ обязанности лежитъ исполненіе опредѣленной совѣта братскаго: — пойти или поѣхать куда—либо, купить или продать что—нибудь, созвать на сходку, призвать должника и т. под. Они же наблюдаютъ за порядкомъ, тишиною и благоприличіемъ на братскихъ сходкахъ.

5) Старшими братчиками могутъ быть одни и тѣ же лица годъ, два и болѣе, но не иначе, какъ если будутъ выбраны общимъ голосомъ на каждый годъ особо. По окончаніи года пайстаршій братчикъ, если не будетъ избранъ на другой годъ, обязанъ передать во всей цѣлости казну и все вообще имущество братское тому, кто будетъ избранъ на его мѣсто.

6) Все обыкновенныя дѣла братства рѣшаются общимъ голосомъ старшихъ братчиковъ, дѣла же особенной важности, какъ напр. выборъ рочныхъ справцовъ, значительная постройка и вообще чрезвычайный расходъ или сборъ не иначе, какъ съ согласія всѣхъ наличныхъ членовъ братства.

7) Для рѣшенія братскихъ дѣлъ постановляются сходки: обыкновенныя, чрезвычайная и главная. Обыкновенныя сходки бываютъ разъ въ недѣлю и разъ въ мѣсяць. Недѣльные и мѣсячныя собранія должны быть въ недѣльный или праздничный день, первыя между заутренею и литургіею, а вторыя въ послѣобѣденное время. На недѣльныхъ сходкахъ обязаны присутствовать все старшіе братчики, но могутъ быть и рядовые, кто пожелаетъ; на мѣсячныя сходятся все члены братства, развѣ кто болѣнъ, въ отлучкѣ или другими особенно важными препятствіями будетъ удержанъ. Въ недѣльныхъ собраніяхъ, которыя бываютъ на короткое время, происходятъ переговоры между старшими братчиками объ обыкновенныхъ дѣлахъ братскихъ, а на мѣсячныхъ братія совѣщаются между собою о томъ, какъ бы увеличить доходы братства и сдѣлать какое либо богоугодное дѣло; здѣсь же производится общимъ голосомъ судъ надъ всеми провинившимися въ чемъ либо предъ братствомъ или другъ предъ другомъ, причѣмъ виновный непременно долженъ исполнить штрафъ, какой положенъ будетъ братствомъ и испросить прощеніе у братства или у обиженнаго. На мѣсячныхъ же сходкахъ каждый братчикъ обязанъ дать *до братской скриньки* грошей шесть или гривну мѣдную, а кто не будетъ на сходкѣ, тотъ обязанъ дать послѣ. Сходки чрезвычайныя созываются въ неопредѣленное время по требованію особенно важныхъ, непредвидѣнныхъ и не требующихъ отлагательства дѣлъ, какъ напр. для выбора кого либо изъ старшихъ братчиковъ на мѣсто умершаго или совершенно неисправнаго и вреднаго для братства. Главная сходка бываетъ разъ въ году въ недѣлю Ѳомину или на проводы. Здѣсь старшіе братчики даютъ отчетъ братству во всѣхъ дѣлахъ за цѣлый годъ, производится повѣрка денежныхъ суммъ и расходовъ, выборъ въ должности старшихъ братчиковъ, передача казны и ключа, судъ надъ провинившимися, но еще неподвергавшимся суду, и общее совѣщаніе объ улучшеніи братства во всѣхъ отношеніяхъ.

8) Братскія сходки помѣщаются въ школы или въ домъ найстаршаго братчика, а если бы это было неудобно, мы должны, когда позволятъ средства, построить, кушитъ или нанять особое помѣщеніе.

Въ комнатѣ, гдѣ будутъ происходить братскія собранія, должно имѣть застланный столъ, икону, крестъ, евангеліе и свѣчи: тутъ же ставится и *братская скринька*, если нужно вынуть или внести деньги.

9) Братскія сходки назначаются на дѣло Божіе и какъ бы предъ очами самого Бога; посему на братскихъ сходкахъ должно соблюдать миръ, тишину, порядокъ, благоприличіе и даже благоговѣніе. Не должно быть здѣсь ни шуму, ни споровъ и пустаго разглагольствія, ни тѣмъ болѣе пьянства, или ссоры и драки. Если бы какой братъ пришелъ на сходку въ нетрезвомъ видѣ, то онъ долженъ быть немедленно удаленъ отсюда, и иначе можетъ быть и въ другой разъ принятъ, какъ если принесетъ раскаяніе въ своемъ поступкѣ и испроситъ прощеніе у братства. Когда кто либо въ собраніи скажетъ неприличное или обидное другому слово, старшій братчикъ кротко и съ любовію долженъ замѣтить ему объ этомъ, а онъ въ свою очередь извиниться и испроситъ прощеніе у обиженнаго; непокорнаго судятъ все присутствующіе и налагаютъ на него штрафъ, смотря по его винѣ и состоянію.

10) Общій порядокъ, который мы обязываемся соблюдать на братскихъ сходкахъ, долженъ быть такой: На недѣльныхъ сходкахъ найстаршій братчикъ вначалѣ засѣданія читаетъ: *Царю небесный*, а по окончаніи: *Достойно есть*. Тѣ же молитвы читаются или поются (если будутъ умѣющие пѣть) и на прочихъ сходкахъ. Когда будетъ священникъ, онъ читаетъ молитвы, а за отсутствіемъ его—найстаршій братчикъ. Всякій вошедшій въ братское собраніе долженъ трижды перекреститься предъ св. иконою съ благоговѣніемъ и, отдавши поклонъ братьямъ, чинно сѣсть на своемъ мѣстѣ. Когда соберутся все братчики или большая часть ихъ и когда уже прочитана или пропѣта будетъ молитва, священникъ, а если его не будетъ, найстаршій братчикъ, или кто знаетъ грамоту, читаетъ сіи слова:

«Во имя Отца и Сына и Св. Духа. Аминь. Сіе богоугодное, законное, церковное братство правильно и вѣчно соблюдать заповѣдано Духомъ Святымъ отъ самого Господа и Спаса нашего Иисуса Христа святымъ Его апостоламъ, а отъ нихъ святымъ церквамъ по всей вселенной, также и намъ сынамъ святой соборной и апостольской церкви. И о семь у насъ слово. Господь Иисусъ Христосъ во святомъ евангеліи своемъ говоритъ: *аще любите Мя, заповѣди Моя соблюдайте*; (Іоан. 14, 15), *заповѣдь нову даю вамъ, да любите другъ друга* (Іоан. 13, 34); *и о семь разумуютъ вси, яко Мои*

ученицы есте, аще любовь имате между собою (Іоанн. 13, 35). И возлюбленный ученикъ Христовъ, св. Іоаннъ Богословъ написалъ: *Богъ любви есть, и пребываяй въ любви, въ Бозѣ пребываетъ, и Богъ въ немъ пребываетъ.* А священный Псалмопѣвецъ еще въ Вѣтхомъ Заветѣ возгласилъ: *се что добро или красно, но еже жити братіи вкупу.* За все сіе Господь обѣщаль намъ животъ вѣчный.

По прочтеніи этихъ словъ, одинъ изъ старшихъ братчиковъ, обращаясь къ собранію, говоритъ: «Господа братія! кто знаетъ что либо, относящееся къ братству, пусть объявляетъ. Кто имѣетъ внести долгъ, или какой доходъ братскій, пусть внесетъ. Кто имѣетъ дѣло какое до братства или до кого либо другаго, пусть исполняетъ» (*). И начнутся такимъ образомъ братскія разсужденія.

11) Когда окончатся разсужденія о дѣлахъ братства, братія могутъ продолжать засѣданіе, прося священника или грамотнаго братчика прочесть что-нибудь изъ евангелія, или занимаясь душеспасительными разговорами; но при этомъ отнюдь не должно быть разговоровъ о обыкновенныхъ дѣлахъ житейскихъ.

12) Главное, о чемъ заботятся и разсуждаютъ братчики на сходкахъ, это содержаніе и украшеніе храма Божія, поддержаніе и улучшеніе школы и госпиталя (если будетъ), пособіе обѣдѣвшимъ преимущественно братчикамъ и водвореніе въ братствѣ добрыхъ нравовъ и житія христіанскаго.

13) Братство наше, если не будетъ имѣть достаточной суммы, не обязывается давать все содержаніе церкви, школѣ и госпиталю, но будетъ помогать имъ и заботиться объ нихъ, по мѣрѣ средствъ своихъ; въ такомъ случаѣ оно только совѣтуется съ священникомъ и обществомъ о томъ, что нужно для церкви, школы или госпиталя. Если же школа или госпиталь все содержаніе будутъ получать отъ одного только братства, то оно одно завѣдываетъ и распоряжается ими, прося только совѣта и наставленія отъ священника.

14) Братство не вмѣшивается ни въ какія дѣла, его некасающіяся и подлежащія вѣдѣнію и разбирательству сельскаго и волостнаго управленія, не входитъ ни въ чьи семейныя и хозяйственныя дѣла и тяжбы; но если бы два или нѣсколько лицъ изъ односельцевъ, а тѣмъ

(*) Слова, означенныя кавычками, заимствованы, въ сокращеніи, изъ устава лужскаго братства.

болѣе изъ членовъ братства, въ какой либо тяжбѣ сами попросили посредства *суда* и примиренія *рѣшенія* братскаго, объявивъ, что они добровольно и безпрекословно подчинятся ему: то братство не можетъ отказать ихъ просьбѣ, обязываясь впрочемъ разрѣшать и примирять вражду, *судить* по долгу совѣсти и сущей справедливости, сообразно съ закономъ любви Христовой.

15) Желаящій вступить въ братство, объявивъ о своемъ намѣреніи старшимъ братчикамъ и получивъ ихъ согласіе, является на первую братскую сходку и здѣсь дѣлуетъ крестъ, евангеліе и руку священника, а потомъ подаетъ руку всѣмъ братьямъ въ знакъ того, что онъ обязывается жить со всѣми въ мирѣ, любви и согласіи и исполнять всѣ постановленія братства. При этомъ онъ даетъ *до братской скрипки вступного* золотый одинъ или 15 к. с.

16) Всякій братъ, узнавъ о какихъ либо дурныхъ и закону христіанскому противныхъ дѣйствіяхъ и поступкахъ другаго брата, напр. пьянствѣ, воровствѣ и т. под., долженъ усовѣтить его съ кротостію и любовію при одномъ или двухъ братьяхъ, а если онъ не раскается и не дастъ обѣщанія исправиться, — объявить о томъ всему братству, которое дѣлаетъ ему челоуколюбивое и кроткое увѣщаніе. Когда виновный не послушаетъ и не исправится въ своемъ поведеніи, — оно просить священника подѣйствовать на него своимъ пастырскимъ словомъ, Если же и послѣ этого виновный не раскается и не подастъ надежды на исправленіе, то братство исключаетъ его изъ своего общества и списка, объявивъ ему въ общемъ собраніи о такомъ исключеніи.

17) Никто изъ братіи, безъ уважительной причины, напр. болѣзни или отлучки по дѣламъ общественнымъ, не долженъ отказываться отъ посѣщенія братскихъ сходокъ; — виновный подвергается штрафу, какой положить братство (въ первый разъ напр. 15 к., во второй 30 к., пожалуй и не деньгами, а напр. воскомъ, хлѣбомъ и т. под.) Часто опускающій братскія собранія, безъ уважительной причины, по одному нерадѣнію и равнодушію, исключается изъ списковъ братства, если не раскается по предварительномъ о томъ объявленіи.

18) Когда братство нарядитъ кого изъ братчиковъ на какуюнибудь повинность братскую, напр. копать яму для умершаго бѣднаго, дѣлать гробъ и т. под., никто не въ правѣ отказать, а ослушавшійся долженъ испросить прощенія у братства и выполнить штрафъ, какой оно положитъ, подъ опасеніемъ за неоднократное ослушаніе исключенія изъ списка и общества братскаго.

19) Для объявленія распоряженій братства, напр. призыва на сходку и по другимъ надобностямъ, братство имѣеть у себя круглую деревянную или жестянную окрашенную дощечку, съ изображеніемъ на одной сторонѣ мѣстнаго храма, а на другой св. креста, чаши и евангелія. Кому изъ членовъ братства показана будетъ эта дощечка съ объявленіемъ распоряженія братства черезъ одного изъ старшихъ братчиковъ, тотъ долженъ итти безъ отговорки и немедленно на указываемое ему дѣло, показывая тѣмъ свою готовность итти по гласу Господа, зовущаго насъ ко спасенію чрезъ дѣла богоугодныя. Какія бы ни были у кого въ семьѣ заботы и дѣла, все нужно оставить ради добраго и душеспасительнаго дѣла, помня слова, сказанныя Спасителемъ одному изъ апостоловъ: *остави мертвымъ погребсти своя мертвецы.*

20) Кромѣ того, братство имѣеть у себя *упись* или вписаную книгу для живыхъ членовъ, синодикъ или *граматку* для записыванія скончавшихся братчиковъ. Для поминовенія живыхъ и умершихъ въ молитвахъ предъ Господомъ братство служитъ каждагодно четыре литургіи, на которыхъ должны присутствовать все братчики: двѣ заздравныя—въ храмовый праздникъ и въ день возстановленія братства, и двѣ заупокойныя—на проводы и въ Дмитріеву субботу. Въ эти четыре дня братство раздаетъ милостыню нищимъ и угощаетъ ихъ обѣдомъ; за служеніе жъ литургіи и молебновъ, или панихиды, даетъ благодарность священнику и причетникамъ. Вино и проефоры для литургіи въ эти дни братство даетъ отъ себя.

21) Братство имѣеть также въ церкви свои *ставники* (4, 8 и 12, сколько возможно будетъ), съ которыми братчики должны стоять во время литургіи отъ начала чтенія Апостола и до того времени, когда пропоютъ: *и всѣхъ и вся.*

22) Когда умретъ какой либо братъ, все братчики должны присутствовать при его погребеніи, провожать тѣло его до могилы и молить Бога о упокоеніи души его.

23) Въ недѣлю проводную или Оомину, когда сдѣлаютъ выборъ новыхъ рочныхъ справцовъ или старшихъ братчиковъ, читается вслухъ всехъ эта запись наша, которую мы уложили, а потомъ братія дѣлаютъ складку на весь годъ и даютъ каждый по 50 к. ср. Кто не имѣеть всехъ денегъ сполна, тотъ можетъ доплатить послѣ, но не позже трехъ мѣсяцевъ.

24) Къ пожертвованіямъ или складкѣ приглашаются и непринад-

лежащіе къ братству, и даютъ, сколько кто хочетъ и можетъ, — деньгами или чѣмъ либо другимъ.

25) Въ храмовый праздникъ, а если возможно, то и на Рождество, на Свѣтлое Христово Воскресенье, на Троицу или же на Успение Божія Матери и въ день святителя Николая, братство варить и потомъ продаетъ медъ, по стародавнему обычаю. Деньги, вырученныя отъ продажи меду, составляютъ доходъ братства и вносятся въ *братскую скриньку*. — Медъ можетъ быть продаваемъ отъ одного до трехъ дней — не болѣе. Нельзя давать меду въ долгъ людямъ несостоятельнымъ. Упиваться непригоже и грѣшно, а потому строго воспрещается.

26) Членами братства могутъ быть не только односельцы, но и посторонніе, и притомъ не одни мужчины, но и женщины, притомъ всякаго званія. Посторонніе члены, какъ само собою разумѣется, свободны отъ братскихъ сходовъ.

27) Для храненія своей казны братство имѣетъ свою особую *скриньку*, которая хранится для безопасности въ церкви за замкомъ братскимъ и печатью церковною.

28) Священникъ и староста церковный могутъ быть членами братства, но съ такимъ голосомъ, какъ и всѣ братчики.

29) Если какой братъ обѣднѣетъ не по своей винѣ, но по какому либо несчастному случаю, прочіе братія обязаны помогать ему.

30) И изъ *братской скриньки* можно давать деньги въ займы, но безъ всякаго процента, притомъ однимъ братчикамъ и за поручительствомъ одного или двухъ изъ братіи.

31) Ни въ школѣ братской, ни въ самомъ братствѣ не употребляются тѣлесныя наказанія. Для провинившихся въ чемъ либо братчиковъ, по примѣру древнихъ братствъ, допускаются только выговоръ или увѣщаніе — отъ одного брата, отъ всего братства, наконецъ отъ священника, нотата или запись проступка провинившагося въ штрафную книгу, денежный штрафъ, смотря по винѣ брата, и наконецъ сидѣніе на колокольнѣ за пороки грубые, какъ драка, пьянство и т. под.

32) Если братство будетъ содержать школу на свой счетъ, — ему представляется право взимать за каждаго учащагося при вступленіи въ школу пять или десять копѣекъ, а при выпускѣ 15—30 к. с. и болѣе, смотря по курсу ученія и состоянію родителей и воспитателей. При этомъ отнюдь не должно быть *могорицей*, особливо же въ домѣ братскомъ.

33) Деньги братскія не могутъ быть употребляемы ни на какія

частныя надобности братчиковъ, а также на покупку водки для братскихъ обѣдовъ: на этотъ предметъ, въ случаѣ надобности, дѣлается особая складка.

34) Если составится братство *сестричное*, или *молодецкое*, то какъ то, такъ и другое, имѣетъ своихъ старшихъ и свое особое хозяйство; но оба стараются помогать старшему братству своими сборами и складками. Братство старшее имѣетъ наблюденіе за *молодыками*, чтобы они во время колядованья не кричали, не безчинствовали и тѣмъ болѣе не пьянствовали; для этого молодики на колядованье испрашиваютъ позволеніе не только у священника, но и у найстаршаго братчика.

Всѣ пункты сей записи нашей, которую мы уложили и утвердили, даемъ обѣщаніе хранить и исполнять всегда свято и ненарушимо, памятуя, что сіе братство наше не новая какая либо выдумка, но стародавній благочестивый обычай, завѣщанный намъ отъ найдавніѣйшихъ предковъ нашихъ и отъ самого Господа нашего Іисуса Христа. О томъ же болѣе должны мы заботиться, чтобы, храня миръ и любовь между собою, жертвуя отъ своего имущества на вышеописанныя богоугодныя дѣла и поступая во всемъ, какъ бы мы ходили предъ очами Божиими, заслужить намъ отъ Господа души спасеніе, грѣховъ отпущеніе и наслѣдіе живота вѣчнаго. Такъ намъ во всемъ томъ да поможетъ Господь, молитвами пресвятыя Владычицы нашей Богородицы Маріи и всѣхъ святыхъ, отъ вѣка Ему благоугодившихъ. Аминь.

ЗЪ НАРОДНІХЪ УСТЪ.

I.

НАШЪ ДІДЪ И ППЪ.

— То дідъ — голова! Прихорóший, прирозумний, про старовину вамъ розкаже, говіркий який!... Тамъ и однієї чáрочки доволі. Вінъ, літомъ, у пасіці сидіть.

Есть у ёго дві невістки,—зъ двома жонатими синáми вінъ и живъ: у старшого нема дітей, а у меншого ціла мётка,—ажъ п'ятірко! Вінъ сю й невістку и сина бiлшъ любить. Вона жъ, Боже, якá ніжна, якъ ёму догожає; а вінъ онучятокъ своїхъ такъ уже жаліє! Оце тільки одъ грудей одінуть, такъ уже воно одъ діда й нікуди,—спить зъ імъ у-купі, по́ки друге не підросте; тільки невістка одніме, дідъ уже більшенького відъ себе відстановить, а другого бере. Оце ждуть діда зъ пасіки—(харчівъ не стане); отъ, невістка й каже дітямъ: сёгóдні, діточки, дідъ буде. Отуть уже й скоки й боки. Отожъ невістка пійде на базаръ рачківъ купить, рiбки; напече книшівъ, пирожківъ, бiцциківъ и плескачівъ, каши наварить й борщi пристановить,—стiлько того усёго наварить, що мовъ громади сподiваеця,—и дітямъ не дасть, усё у комóру поховáє: »нехай, діточки, дідові бiде«. Прийде дідъ, діти ёго зустрiчать. »Дiду! тобі мáти усёго наготóвила, и кришечки намъ дала«. Дiдъ ажъ зайдетця: »якъ таки дітямъ надавала?!« Виймає и дає імъ меду, жалує їхъ дуже; ложечокъ настрiже, ночовочокъ. Пiсля пригри, якъ має часъ, то заразъ дбає для нихъ. Да жалує жъ діда и молода невістка! Увечері ёму сама й чоботи зніме: »ляжте, тáту, да одпочинте;« постiль ему постеле, голову ёму змиє, вичише, а та стара—тамъ такá гризá невістка, такá загорёвана! Оце розсердитця на

діда: «розділіть и розділіть насъ», каже; «не хочу я наймичковати; ви ту любите кращъ за насъ; викидайте насъ хочъ підъ тинь, а розділіть. Якъ почали ділять, якъ стали лайковатись за тую ділиницю, щобъ и лишня ложка не перейшла. Відділились; прийшовъ празникъ; отъ, жде дідъ сина й невістки зъ пирогами на святъ—вечірть... нема! не йдуть. У діда серце болить; ёму жъ и того жаль. Жде вінъ другий день, нема; третій—нема, а хата їхъ стоить—якъ рукою подать. Прийшовъ панотецъ зъ молитвою, (а вінъ зъ сімъ дідомъ и хлѣбъ—сіль водили), здивовався батюшка, що дідъ такий непривітний,—зхилився надъ стілъ и не стинеться, мовъ присношло ёго.

»Що це такъ нахмарило! Чого такий сумъ на твоєму челі, діду.» (И окинувъ шпъ очіма хату). »А діти були у тебе празниками?»

— Зъ сіми живу, то й були; а ті?..—Тільки скинувъ дідъ очіма на той кутокъ, де їхъ житло.

»Заразъ їхъ покликати! Не подобає такъ робити.»

— Нехай уже зъ імі миръ говорить, батюшка,—обізвався дідъ; сотворить молитву та йдуть; а то вони васъ зашляють.

»Ні, підожду; не по Божому роблять.»

Небожатко послали за дядькомъ. Не йде ні синъ, ні невістка; а тимъ часомъ дідъ згадує, якъ вінъ живъ изъ своєю старою, що одно на одного и разу не сказали й ти:

— И ви таки, шануючи васъ та й Бога, батюшечка, жалуйте свою стару и не кажіть на й ти; вона у васъ гарна, трудяща и поділюща; и молодіці похваляютьца, що вона обіходлива зъ паробомъ; и совіть и привіть дасть, и звичаі наші поважає... А тутъ, недалечко, у Нехворощахъ, у одному селі, есть попада молодая; йи и гачьби не можна великої дати; вона, невруку йи, и хороша, и хозяйлівва,—да зъ людьми вдачі немає, якъ обійтися. Люде до йи не прихляютьца; чи хороба яка, зилля якого треба (хай не здаеця!), чи якої поради треба,—обійдуть йи; и матушкою йи величати не хочуть. Якъ йи матушкою величати, коли вона ходить простоволоса? голови не покриє! Се й наші дівчата одружяютьца, да, не уподобавши замужья, очинки зъ себе, та будуть волоссемъ світити; а коли ти йи укажешъ, вона на матушку йи здаеця... А старі тожъ обіжаютьца: прийдешъ, кажуть, изъ панахиди, принесешъ паланиці... ажъ соромно йи, простоволосу, матушкою звелічати; да ще, якъ почне

кривитьця: паляниці їй саломъ пахнуть!... Уже жъ вона не твоїй чета... Таке-то у насъ повелось не під-стать до наро́да. Е поїді,—казано—якъ ясочки, якъ посланнеці Божі. Впйде, и замовить, и посадить, и совіть дасть, и гра́моті прокаже, и болящому поможе, и чарочкою не обійде. Се й людямъ у жадо́бу и Богу негнівно... А та ні цятіночки на миръ. Затежъ, якъ и батюшка іі позове запомогти ёму що, услужить: вóза поладна́ть, або-що, то наїздитця! И зъ воріть невиде, уже й розсіпутьця.

»Эге, діду! буває. Спасібі; менé мої прихожа́не поважають. Ти изъ першихъ; отъ и мою пасічку держишь. Спасібі імъ: толо́кою сінце убра́ли.

— Дакъ и ви жъ, батюшка, не въ приміръ другимъ...

»Гаятьця жъ твої діти!... А пійдіте скажіте, що, мовъ, батюшка кліче до христа приложитесь.«

Прийшли діти.

»Прикладайтесь до христа, а тепе́рь идіте до батька—покиньте свою непевну гаду.«

Вони стали брать суперéки, а батюшка велівъ ще й повинітлєя сушротивъ діда.—Батько мене не люблять,—невістка одказує.—Дурко, дурко, каже дідъ: чимъ же я тебе зобідивъ? ти до мене така не прихильна. Звісно, я тамъ більше радію, тамъ дітей кутокъ; а ви, спасібі Богу, маёте.

Синь у' руку цілує батька: »и мене, каже, не жалуєте, тату; до насъ обохъ ви, якось, не прихиля́етесь; ми—одрізана скіба одъ хліба.«

Батько ажъ затрясся.

— Сіну, не гніви Бога! Чи сієі пучки одгять, чи дрўгоі,—однаково болітме: такъ и ти мені дорогій. Згадай торішні ро́ки, побіванне мое вкуші зъ старо́ю за тебе?! Якъ тебе забрали у москалі, струсуну́ли ми усé село: зъ наёмцами усé возілись; соть чотирі убіли ми, або й більшъ. Ні одного спокійного ночівля не ма́ли ми, поки тебе не визволили. Я бігавъ за наёмцами; старá слізьмі згольве обливала, заміра́ла одъ жа́ху,—що, може, тимъ-часомъ якъ ми тутъ клопóчємось, тебе вже пострігли. Що придба́ли ми, усé за тебе постановили. Чи ти не згадуешъ тихъ часівъ, якъ я зъ старою, уже черезъ два місяці—віскепавши наёмця, прибігли до начальства и, підвізжаючи під село, якъ вона, побачивши тебе уже на муштрі, замліла; послі—якъ вона раділа, плакала и приказувала?! »Я жъ,«

каже, »думала, синочку, що я тебе прикопала«. Якъ вона за тобою побивалася! може собі й віку збавила... Дежъ ми тебе не жуемо?!.. А тільки у васъ усякого дозвілля, а тамъ дітокъ кутокъ, та ще й дівчатка. *Сині принесуть, а дочки й угли рознесуть*... Не нарікай, синочку; зрозумій мое правдиве слово«.

Послі сього діти примирилися, батюшка молитву сотворивъ,—и сіли діти вкуші обідати.

Борзеньський повітъ
Черніговської губ.

А. Не-чуй-вітеръ.

II.

ПРО ГАДЮКЪ.

— Оцю нічъ снилась мині гадюка, да така здоровенна, що ма-буть вже и въ світі більшихъ немає: довга така—аршинъ зо два буде и товста да чорна. Лізе до мене да й сичить—хоче бъ то уку-сить. Я злякалась такъ що вже й душі въ собі не чую, ажъ тутъ якась жінка й каже мині: не бійсь, каже, вхвати її за голову да й одломі. Дакъ я зразу кинулась до неї, та вхопіла за голову и одломіла. Дакъ отъ—якъ! Що то вона значить сей сонъ?»

— Дакъ ти, бабусю, кажешъ, що такую велику гадюку бачила що вже й на світі більшихъ немає? а я чувъ, що на світі е еще більші гадюки, ніжъ ти бачила, да тільки не въ насъ; а у насъ, нема й такихъ.

— »Иге-жъ! чому нема! Е и въ насъ такі, та тільки їхъ ніхто не бачить:—се вже-бъ то гадючі царіці. Якъ я ще була маленською, дакъ чула, що люде казали тоді—якъ одна дівчина, недалечко одъ нашого селá, бачила такую гадюку. Я вже не знаю, чи правда сему, чи ні: якъ люде брехали, то и я буду брехать. Коли хочте, то слухайте, казатиму«

— Роскажі, роскажі, бабусю: будь ласкова!

— »Даць отъ-то, кажу, недалечко одъ нашого села, зъ Алтинówki (*), одна дівка й пішла шукать оріхів на Здвиження. Хочъ уже тоді й не рання була порá ходити по оріхи, да щось їй заманилось. Отъ, пішла вона да трóхи й заблудила, зайшла у пúщу да тамъ блукáла-блукала, щобъ вийти вже якъ на стéжку, а потімъ—бухъ, да и впáла въ яму. Яма така глибочénна, що й світу невидно. Упала вона туди, дивитця—дакъ тамъ гадюкъ сила-силénная, ма́буть вони туди зо всього світу зібрались на зимовья! Такъ усі зразу й кинулись до неї, підняли голови да й сичать. Злягáлася вона, вже й духу въ її не стало. Колижъ дивитця—одна така здоровénна, да вся въ золоті—и лізе до неї. Вона тоді собі: »отъ-тутъ же вже, каже, немишуча смерть буде!« Колижъ та сама старійша гадюка прилізла до неї да й каже,—такъ-таки ненáче чоловікъ и каже: »не бійся, дівчино, нічого: безъ мене ніхто тобі нічого не заподіе, я тутъ сама найстарійша, небійся!« Отъ дівка трóхи й звеселіла, вже й смілійша стала, и гадюки перестáli сичать до неї. Знову та золота гадюка и каже: »якъ схóчешъ, небого, їсти, то—опъ глянь, лежять кáмiнь—ти й полижи ёго.« Лизнула вона того кáменю—и їсти вже не хóчє. Такъ жила вона тамъ цілісеньку зиму и вже такъ привикла, що нічого й небоітця. Спершу, дакъ може зъ тижень вона не спала, усе боялась, а далій то сáде було собі да й засне. Схóче було їсти—то вку́сить оріха,—іхъ було таки тамъ чи мáло, гадюки собі понастягáли,—або лизне кáменю того—отъ и нехóче; а води тамъ и небуло, да вона й не хотіла чогось пить. Отъ, кажу, жила вона тамъ якъ-разъ цілісеньку зиму. Коли, сáме на Благовіщення, прилізла та золота гадюка до неї та й каже:« а що, дівчино, чи зъ нами зостанéся, чи мо' тобі хóчетця до своїхъ?«—Да воно бъ то хотілось відсіля якъ-небудь вийти—да якъ ёго вийти?—трéба вже ма́буть тóтъ зоставáтця.—»Ні, каже гадюка: якъ хочешъ відсіля вийти, то й вийдешъ.«—Якъ же я вийду?—»А ось, становісь на мене.«—Я жъ васъ роздавлю, каже дівка: якъ таки мині на васъ становітця.—Вона, бачъ, поважáла вже старійшу гадюку, щобъ нічого незаподіяла, и величáла її ви. »Да небійся, каже, становісь«. Стáла вона, дакъ та гадюка якъ підкіне її вверхъ—да й знову до-дóлу. »А що, каже, що ти тамъ бáчила?«—Світъ, каже, бачила.—»Ну, дакъ становісь же ще.« Підкінула її вдруге,

(*) Село крелевцького повіту.

а втрѣте якъ підкинула,—то й викинула зъ тієї ями. Саме якъ-разъ тоді роставъ уже снігъ. Упала вона на землю, проміння блиснуло їй у вічі, а свіжєнький вітеръ якъ подувъ—то и обхватило їй памороки. Упала вона й лежить якъ нежива. Далій прокинулась, прочунила, да й думає собі: »Ну, щожъ теперъ робить? До-дому йти—не знайдуть сліду, да й мѳци таки не хватат!« Коли идє чоловікъ—зъ тогожъ-таки села, відкіля й вона, зъ Алтиновки, да ще й сусідь:—глянувъ на її—то й не вгадавъ: така вона зробилась жѳвта та худа, не та, що була Мотря, а тильки снасть її. »Чого се ти тутъ, каже, дівчино, сидишь?« Розказала вона єму усе, а далій и просить, щобъ провівъ її до-дому.—Щожъ, каже вінъ, робить мині зъ тобою! До-нести тебе я не здужаю, а йти за мною ти сама не зможешъ. Підуть та скажуть твому батьку, щобъ вінъ запрягъ коняку, та прихавъ за тобою«. И пішовъ. Прийшовъ до її батька, да й каже єму: »А ну лишъ, запрягай коняку, та идь за своєю дочкою«. Дивуєтця батько, да й самъ невірить своїмъ ушамъ, щѳ се вінъ чує, бо її вже давно й на світі не сподівались. Розказавъ сей чоловікъ усе, що вона єму казала, и сказавъ, де вона сидить. Запрягъ батько коняку, поїхавъ и взявъ її відтіля. Рознесласъ объ сємѳ по сєламъ чѳтка, прибігли люде, дивлятця на її—сидить вона собі, жѳвта якъ воскъ,—звісно, нічого не пила й не їла. Одправили Господу Богу молебєнь, що вона зосталась жива, а голова звелівъ, щѳбъ після сєго ніхѳ не посмівъ ходитъ на Здвїження по орїхи, абѳ що-нєбудь робить. А вона, небѳга, й тижня не прожила: на трєтій день и вмєрла; и хїба не їла—звісно, одвїкла.

Семенъ Войтокъ.

III.

ПРО ЗОЗУЛЬ, ПОСМИТТЮХЪ И ГАДЮКЪ.

(Записано въ г. Миргороді, 15 червця 1862 року).

Була собі дівка, така хороша, така! Та закохався въ неї парубокъ, тожъ козакъ гарний. Отѳ, ходить до неї: люблятця; а далі—ї побралися. Живуть собі. Пішли вже й діти: хлопчикъ та дівчинка.

Разъ, святка́ми, жінка й ка́же: А пої́дмо оце́, чолові́че, до мо́го ба́тька.

А ба́тько її та живіть де́сь по́отда́ль.

— До́бре, ка́же чолові́к:—пої́дмо.

Погово́рили—зро́били. Забра́ли діте́й, пої́хали. — Іду́ть собі, та іду́ть,—дівля́тця—рі́чка. Чолові́к и ка́же: Ну, якъ же ми пере́правимо́сь че́резъ цю́ рі́чку: во́зомъ її та не переї́дешть?.. Поки́ньмо, ка́же, на ці́мъ бо́ці ко́ня, то ти (на жінку) зро́бисся зо́зүлею, та, взявши на кри́ла діте́й, перелети́шь, а я зро́блю́ся ужа́кою—перепли́ву́.

Узя́въ вінъ пере́кинувъ жінку,—ста́ла зо́зүлею. Посажа́въ на кри́ла діто́к—полети́ла. Перелети́ла вона́ че́резъ рі́чку, та й сі́ла на ті́мъ бо́ці. А вінъ то́жъ—пере́кинувся ужа́кою—перепли́въ.

Звісно, все вже те робі́въ не чолові́чою си́лою: ду́хъ святи́й при ха́ті,—нечи́стий ё́му помага́въ. Опени́вшись на ті́мъ бо́ці, впа́ють вінъ и са́мъ пере́кинувся й жінку пере́кинувъ,—зро́билися лю́дьми, якъ и бу́ли, и пі́шли вже пі́шки до ба́тька.

Прихо́дять до ба́тька,—ра́ді їмъ всі, прера́ді. Ска́зано, не ба́чили́ся сті́лко. Пообі́дали. Пі́сля обі́ду жінка й чолові́к спа́ть поляга́ли,—посну́ли; а дідъ зъ дітворо́ю гутори́ть,—зъ уну́ками, сказа́ти. Та ма́буть уже́ щось помі́тивъ недо́бре, и пита́етця вь ні́хъ: Що це, ка́же, у васъ за ба́тько такий?

— А хто ё́го зна, ка́жуть:—оце́, якъ і́хали, бу́ла рі́чка, такъ пере́хати й не мо́жна; то вінъ на ма́тирѣ: Лети́, ка́же, ти зо́зүлею, а я пере́кину́сь ужа́кою—перепли́ву́. И пере́кинувъ ма́тирѣ зо́зүлею, та насъ посажа́въ на кри́ла до не́ї—перелети́ли; а са́мъ ужа́кою зро́бився—перепли́въ.

— Такъ хи́ба вінъ га́дюка? пита́ дідъ.

— Та хто ё́го зна,—одмо́вили діти.

Дідъ за́разъ пішовъ, ви́гостривъ ни́жъ—и зарі́завъ то́го чолові́ка. Зарі́завъ, та й закопа́въ—на вгоро́ді тамъ, чи де.

Проки́нулася жінка: Де це чолові́к? пита́етця.

— Не зна́ємъ... ка́же дідъ: пішовъ куди́сь...

Отъ, же́де вона́, же́де—нема́.

— Піду́ жь и я, ка́же: вінъ, ма́буть, до́дому поплéнтався, то я ще й на́жену́.

Попро́щалась; забра́ла діто́к—пішла. Іду́ть-иду́ть—не ви́дко чолові́ка. Вона́ й пита́е у діте́й: Куди́ ба́тько пішовъ?

— Э, ка́жуть,—дідъ ба́тька зарі́завъ та й загри́бъ на вгоро́ді у я́му.

— Завіщо?—пита.

— Та сказала,—каже хлопчикъ и показуе на дівчинку:—що батько гадюкою перекидався; такъ дідъ и заризавъ.

— Та брешешъ: то ти сказавъ,—одмагаетця дівчинка.

— Та ні бо, ти.

Змагаютця такъ собі: зверта одно на одного, та все йдуть. Несчүлися коли й до річки дійшли. Діхдять до річки, жінка й каже: »За те жъ, каже, що виказали на батька, що вінъ гадюка, ти, дочко, лети посміттюхою, ти, сину, лізь гадюкою, а я, каже, полечү зозулею.

Полетіла вона зозулею, дочка—посміттюхою, а синъ полізъ гадюкою. И ото вже росплодїлися ажъ по сі часї.

Увага. Онъ-то якъ, погляньте, народъ нашъ виводить початокъ зозуль, посміттюхъ, гадюкъ. Всякий, хто хочъ тріхи дослухався, що люде говорять, коли самъ неохочий дознавѣтисъ, може, чувъ, що зозуля не парүетця, якъ отъ другї птиці, не сама висїжуе дітокъ, ніколи собі не вєє гніздечка и не несє тудї яецъ, якъ другї, а підносить їхъ у чужї гнізда: одно очеретянці, друге кропивьянці, трєте кудї инше; и ніколи не несє двохъ яечокъ въ одно гніздо,—все нарізно. Тамъ їхъ птахи міжъ своїми й висїжують и годують тихъ зозуленїтокъ. А сама вона зъ весни на деревї, знай, *кукү кукү!* віщүе бъ то людамъ, кїлько віку жить! Перелетіла зъ гїлки на гїлку—*кукү!* А тамъ вже хто небудь: «Зозуле, зозуле, скажи, кїлько минї літъ жить?» Отъ вона й кїка поки ажъ мандрїкою объ Пєтрі не подавитця! А за дітокъ їй и байдужє. — Оттакюю жъ то народъ нашъ, невгамонний до вигадокъ, вївївъ й жінку ту, немилосєрдну матіръ зозулю, що осудїла дітєй своихъ: одного—знай стрибати по смїтникахъ, та по дорігахъ, а другого до сүду плівзати по землі...

Иванъ Руїна.